

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

Prawa i obowiązki ojca w stosunku do osoby dziecka (standardy międzynarodowe)

**dr hab. Bartosz Majchrzak
dr Agnieszka Wedeł-Domaradzka**

Prawa podstawowe
Warszawa 2021

Spis treści

I. Uwagi wprowadzające. Standardy konstytucyjne ochrony ojcostwa w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego	5
II. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie ustalenia i nawiązania relacji (więzi) rodzinnych	13
1. Standardy prawne Organizacji Narodów Zjednoczonych	13
2. Standardy prawne Rady Europy	14
3. Standardy wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	17
3.1. Zakres ochrony prawa do życia rodzinnego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	17
3.2. Ustalenie i nawiązanie relacji (więzi) rodzinnych ojca względem dziecka	18
3.2.1. Relacje rodzicielskie przy prokreacji naturalnej	19
3.2.1.1. Sprawa <i>Nylund przeciwko Finlandii</i>	20
3.2.1.2. Sprawa <i>Shavdarov przeciwko Bułgarii</i>	21
3.2.1.3. Sprawa <i>Mikulić przeciwko Chorwacji</i>	22
3.2.1.4. Sprawa <i>Mandet przeciwko Francji</i>	23
3.2.2. Relacje rodzicielskie przy prokreacji wspomaganey	25
3.2.2.1. Sprawa <i>J.R.M. przeciwko Niderlandom</i>	26
3.2.2.2. Sprawa <i>Menesson przeciwko Francji</i>	28
4. Podsumowanie	29
III. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie ogólnego utrzymywania relacji rodzinnych	33
1. Standardy prawne Organizacji Narodów Zjednoczonych	33
2. Standardy prawne Rady Europy	35
3. Standardy wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	38
3.1. Zakres ochrony prawa do życia rodzinnego w kontekście utrzymywania relacji rodzinnych	38
3.2. Utrzymywanie relacji rodzinnych	39
3.2.1. Sprawa <i>Santos Nunes przeciwko Portugalii</i>	39
3.2.2. Sprawa <i>Hoffman przeciwko Niemcom</i>	40
3.2.3. Sprawa <i>Vojnity przeciwko Węgrom</i>	42
3.2.4. Sprawa <i>Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii</i>	44
3.2.5. Sprawa <i>Nazarenko przeciwko Rosji</i>	46
3.2.6. Sprawa <i>Onodi przeciwko Węgrom</i>	47
4. Podsumowanie	48

IV. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie szczegółowych praw i obowiązków wynikających z relacji rodzinnych	51
1. Standardy prawne Organizacji Narodów Zjednoczonych	51
2. Standardy prawne Rady Europy	52
3. Standardy wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka	53
3.1. Zakres ochrony sytuacji prawnej ojca względem dziecka w zakresie szczegółowych praw i obowiązków wynikających z relacji rodzinnych	53
3.2. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie szczegółowych praw i obowiązków	54
3.2.1. Sprawa <i>Konstantin Markin przeciwko Rosji</i>	54
3.2.2. Sprawa <i>Brauer przeciwko Niemcom</i>	55
4. Podsumowanie	57
Uwagi końcowe	59
Aneks	61
1. Źródła prawa międzynarodowego	61
2. Źródła prawa krajowego	62
3. Orzecznictwo sądów międzynarodowych	62
4. Orzecznictwo sądów krajowych	65
Literatura	67
Źródła internetowe	68

I. Uwagi wprowadzające. Standardy konstytucyjne ochrony ojcostwa w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego

W dniu 20 lipca 2018 r. w Senacie Rzeczypospolitej Polskiej został złożony projekt postanowienia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Prezydent RP) o zarządzeniu referendum ogólnokrajowego dotyczącego zmian w Konstytucji RP¹. Jedno z pytań referendalnych brzmiało: „Czy jest Pani/Pan za konstytucyjnym zagwarantowaniem ochrony rodziny, macierzyństwa i ojcostwa”. W uzasadnieniu projektu tego postanowienia Prezydent RP wskazał, że wyrażenie zgody na unormowanie tych zagadnień spowoduje wzmocnienie statusu polskiej rodziny oraz podkreślenie szczególnej roli matek i ojców².

Powyższe propozycje korespondują z treścią petycji obywatelskiej skierowanej do Prezydenta RP oraz Marszałków obu Izb Parlamentu Rzeczypospolitej Polskiej, w której wniesiono o zmianę art. 18 Konstytucji RP przez nadanie temu przepisowi brzmienia: „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo, **ojcostwo** i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” [podkreśl. – B.M.]. Autorzy petycji argumentowali, że filarem rodziny – najważniejszej, podstawowej grupy społecznej, na której opiera się całe społeczeństwo – jest rodzicielstwo. Składają się na nie dwie różne, lecz równie ważne wartości: macierzyństwo i ojcostwo. Ojciec pozostaje jedną z dwojga najważniejszych osób w życiu dziecka – jest tym człowiekiem, który ma być dla dziecka autorytetem, wzorem moralnych postaw i zachowań, ma przekazywać wiedzę, dawać poczucie bezpieczeństwa i uczyć dziecko samodzielnie radzić sobie z wyzwaniami niesionymi przez życie. Wprawdzie Konstytucja RP w obecnym brzmieniu stanowi o ochronie rodzicielstwa, to jednak wyszczególnia jedynie macierzyństwo, a pomija całkowicie ojcostwo. Zdaniem autorów petycji ma to swoje niechlubne odzwierciedlenie we współczesnym życiu społecznym, w którym rola i pozycja ojca jest niedocenianą, marginalizowaną i najbardziej zaniedbaną rolą społeczną. „Pozycja ojca nie powinna być postrzegana jako drugiej kategorii, gdyż dobro dziecka wymaga, żeby był on rodzicem równoprawnym z kobietą, a nie był postrzegany jako np. zastępcza matka. Zadanie opieki nad dzieckiem wydaje się przerastać możliwości pojedynczej osoby dorosłej, jakkolwiek by ona nie była dojrzała społecznie i skoncentrowana na tym zadaniu.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.); dalej: Konstytucja RP, ustawa zasadnicza.

² https://www.prezydent.pl/gfx/prezydent/userfiles3/files/2018_referendum/projekt_postanowienia.pdf (dostęp: 10 maja 2021 r.).

W piśmiennictwie podkreśla się, że nie wystarczy tutaj nawet najsilniejszy związek matki z dzieckiem. Konieczny jest tutaj udział drugiej osoby dorosłej a w niniejszej sprawie większy udział ojca, którego nie daje się zastąpić”³. Stąd też warta rozważenia jest zmiana art. 18 Konstytucji RP przez uzupełnienie zbioru wartości chronionych – o ojcostwo, co przełoży się na realne zmiany w życiu społecznym i przyczyni się do budowania kultury sprzyjającej silnemu ojcostwu. Jak stwierdzili autorzy petycji, skorzystają na tym rodziny, dzieci, matki i sami ojcowie, czując się uszanowani w swojej życiowej roli i zachęceni do bardziej zaangażowanej i odpowiedzialnej służby swoim rodzinom. Przy czym jednym z najważniejszych argumentów przemawiających za objęciem ojcostwa, jako wartości chronionej, unormowaniem Konstytucji RP jest prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców.

Jednocześnie należy zauważyć, że postulat ujęcia ojcostwa w regulacji ustawy zasadniczej został zgłoszony również w doktrynie prawa. Wyraził go mianowicie Konrad Walczuk, wywodząc: „wskazana jest konstytucjonalizacja ochrony ojcostwa, analogicznie, jak ma to miejsce w przypadku ochrony macierzyństwa – oczywiście przy uwzględnieniu wskazanych w analizie naturalnych różnic. W najprostszy – choć *de facto* nie prosty – sposób można to uczynić poprzez wyraźne wskazanie w art. 18 Konstytucji RP ojcostwa jako wartości podlegającej szczególnej ochronie Rzeczypospolitej i w sposób wyjątkowy objętej opieką państwa”⁴. Ten postulat jest motywowany przez autora zwłaszcza zarzutem nierównego traktowania w przepisach rangi konstytucyjnej ojcostwa i macierzyństwa, co może wywierać niepożądany wpływ m.in. na rozstrzyganie w licznych sprawach przestępstw określonych w rozdziale XXVI ustawy z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁵ penalizującym przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece⁶. Istotnym argumentem jest też to, że wartość w postaci ojcostwa ma to samo źródło co inne wartości chronione konstytucyjnie, tj. wynika ona z godności człowieka, a przez to wymagane jest odnoszenie do niej także zasady równości praw i wobec prawa⁷.

Na powyższy problem niedostatecznego wyeksponowania ojcostwa w przepisach ustawy zasadniczej zwrócił uwagę również Krystian Complak. Jego zdaniem zastrzeżenia budzi użycie w art. 18 Konstytucji RP pojęcia „rodzicielstwo” (obok wyrazu „macierzyństwo”) zamiast „ojcostwo”, gdyż ta pierwsza kategoria obejmuje przecież oprócz ojcostwa także macierzyństwo. „Biorąc pod uwagę postulowany równościowy charakter małżeństwa oraz współczesną tendencję do podkreślania dużej roli mężczyzny w opiece nad dzieckiem, należałoby tutaj postulować większe zaznaczenie ojcostwa”⁸. Z kolei zdaniem Tomasza Rakoczego

³ <https://petycja.eu/petycja-o-wpisanie-konstytucji-ojcostwa-jako-wartosci-chronionej/> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁴ K. Walczuk, *O potrzebie konstytucjonalizacji ochrony ojcostwa*, [w:] *Podstawy przeciwdziałania przestępczości oraz pomocy osobom pokrzywdzonym. Interpretacja i kierunki zmian*, red. P. Sobczyk, Warszawa 2020, s. 243–244.

⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.

⁶ K. Walczuk, *O potrzebie...*, s. 222.

⁷ K. Walczuk, *O potrzebie...*, s. 222.

⁸ K. Complak, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, Warszawa 2014, LEX, komentarz do art. 18 Konstytucji RP, uw. 3.

niewskazanie ojcostwa w tym przepisie ustawy zasadniczej skutkuje nierównym traktowaniem sytuacji prawnej ojców w życiu rodzinnym, na co zwracają uwagę organizacje broniące ich praw⁹.

Za powyższym swoistym „dowartościowaniem” ojcostwa na gruncie art. 18 ustawy zasadniczej może przemawiać też art. 33 ust. 1 Konstytucji RP, według którego kobieta i mężczyzna mają równe prawa w życiu rodzinnym. Zdaniem Piotra Mostowika należy przez to rozumieć w szczególności wychowanie dzieci. Innymi słowy, pozycja prawna ojca względem dziecka nie może być – z zachowaniem naturalnych różnic – odmienna od sytuacji prawnej matki, co dotyczy również sprawowania władzy rodzicielskiej. Przy czym w tej normie nie wspomniano o obowiązkach, mimo że to ich realizacji w istocie służy wykonywanie uprawnień rodzicielskich. Jednocześnie wypada zaznaczyć, że art. 33 ust. 1 Konstytucji RP dotyczy kobiety i mężczyzny będących rodzicami danego dziecka. W konsekwencji nie da się z niego wywieść wniosku, zgodnie z którym rodzicami jest więcej osób ani że kobieta mogłaby być prawnie „ojcem” danego dziecka (np. wykonywać prawa rodzicielskie wspólnie z jego matką). U podstaw tego unormowania leży bowiem wspólne wykonywanie praw i obowiązków rodzicielskich przez matkę i ojca¹⁰.

Za tło dla powyższych propozycji mogą być uznane wyniki badań socjologicznych, z których wynika, jakoby ojcostwo znalazło się w kryzysie. Stało się ono bowiem tak zagmatwanym, źle zdefiniowanym pojęciem, że wcale nie jest jasne, co to znaczy „być” ojcem. Wpływ na ten stan ma również obowiązujące prawo i reprezentowane w nim ujęcie ojcostwa, określane jako sprzeczne z dominującą ideologią opiekuńczą, odwołującą się do kategorii opieki i pełnienia ról¹¹. Co więcej, słyszy się głosy, że mężczyźni-ojcowie są grupą dyskryminowaną. Twierdzenie takie pojawia się zazwyczaj w kontekście działań wymiaru sprawiedliwości i postępowań dotyczących opieki nad dzieckiem po rozwodzie, która to opieka w mierzalnej liczbie przypadków przyznawana jest kobiecie¹². Zapewne w wielu sytuacjach takie rozstrzygnięcia są w pełni uzasadnione, niemniej jednak niejednokrotnie ojciec byłby w stanie zapewnić dziecku lepszą opiekę i bardziej dogodne warunki rozwoju niż matka¹³. Pomimo tego, gdy rodzice nie mieszkają razem lub są w trakcie rozwodu, to w powszechnej mentalności władzę rodzicielską wykonują z reguły matki. Ojcowie są jej albo pozbawieni, albo faktycznie jej nie podejmują. Tym samym pozycja i wpływ ojca na wychowanie dziecka słabnie¹⁴.

⁹ T. Rakoczy, *Klauzula porządku publicznego a polskie prawo małżeńskie i rodzinne*, [w:] *Klauzule porządku publicznego i moralności publicznej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 169.

¹⁰ P. Mostowik, *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 2014, s. 27.

¹¹ J. Ives, *Becoming a Father/Refusing Fatherhood: How Paternal Responsibilities and Rights are Generated*, The University of Birmingham 2007, s. 48–49, <https://core.ac.uk/download/pdf/77375.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹² Szerzej zob. T. Rakoczy, *Klauzula...*, s. 172–173.

¹³ M. Gębka, *Miejsce ojca w procesie prokreacji – droga ku równości czy zagrożenie dyskryminacją?*, „Studia i Analizy Europejskie” 2011, nr 1, s. 90.

¹⁴ T. Rakoczy, *Klauzula...*, s. 170.

Kolejnym istotnym kontekstem i punktem wyjścia badań standardów międzynarodowych w zakresie statusu prawnego ojców względem dzieci wydaje się być pytanie o to, czy i w jakim zakresie Konstytucja RP w aktualnym brzmieniu dostarcza podstaw do ochrony praw i obowiązków w tych relacjach. Co najmniej ogólne poszukiwania zmierzające w tym kierunku znajdują uzasadnienie choćby w definicji „międzynarodowych standardów prawnych”, zgodnie z którą są to pewne modelowe, przeciętne rozwiązania, funkcjonujące w danej społeczności międzynarodowej, uwzględniane w różnego rodzaju dokumentach (m.in. umowach, deklaracjach), prawie zwyczajowym jako źródłach prawa międzynarodowego, akceptowane przez doktrynę i judykaturę, znajdujące odbicie w krajowych porządkach prawnych, nierzadko stanowiąc jedno ze źródeł takiego standardu, jako tzw. ugruntowana tradycja państw będących członkami danej społeczności (swoiste „sprzężenie zwrotne” – państwa same wykształcają pewne standardy międzynarodowe, a te standardy wpływają na ustawodawców, by kierowali się tendencjami ponadpaństwowymi)¹⁵. Jednocześnie atrybutem standardu międzynarodowego jest odpowiedni stopień ogólności takich rozwiązań – najczęściej za takie uznaje się zasady prawne, a nie szczegółowe normy, gdyż chodzi o pozostawienie ustawodawcy krajowemu swobody w wyborze „nośników danego standardu”¹⁶.

Z powyższych powodów naturalnym polem badawczym w ramach analizy powinno być zwłaszcza orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, jako organu szczególnie legitymowanego do interpretacji polskiej ustawy zasadniczej, a zatem aktu formułującego wspomniane zasady prawa mogące stanowić odzwierciedlenie oraz podstawę wywodzenia standardów międzynarodowych. Ponadto właśnie na tle judykatury trybunalskiej ujawniają się fundamentalne problemy praktyczne regulacji praw oraz obowiązków człowieka i obywatela w Rzeczypospolitej. Tym samym ta płaszczyzna odzwierciedla realne gwarancje zasadnicze ochrony pozycji prawnej ojców w polskim porządku prawnym, mogące podlegać ocenie także w aspekcie ich spójności z unormowaniem prawnomiędzynarodowym.

Odnosząc się zatem do standardów ukształtowanych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, można zauważyć na wstępie, że w jednym z wyroków organ ten wyraźnie wskazał na gruncie art. 18 Konstytucji RP na obowiązek Rzeczypospolitej ochrony i opieki ojcostwa jako mieszczącego się w wymienionej w tym przepisie kategorii rodzicielstwa. W konsekwencji polski sąd konstytucyjny dostrzegł w tym unormowaniu wartość konstytucyjną uzasadniającą nakaz ochrony trwałości zatrudnienia pracownika korzystającego z urlopu ojcowskiego czy wychowawczego¹⁷.

Z kolei Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 28 maja 1997 r., sygn. K 26/96, nawiązując do art. 79 ust. 1 zdanie pierwsze Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej przez

¹⁵ A.I. Jackiewicz, *Prawo do dobrej administracji jako standard europejski*, Toruń 2008, s. 137.

¹⁶ A.I. Jackiewicz, *Prawo...*, s. 138.

¹⁷ Wyrok TK z 11 grudnia 2018 r., sygn. P 133/15, OTK-A 2018, poz. 77.

Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.¹⁸ w związku z art. 77 Ustawy Konstytucyjnej z 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym¹⁹ („Małżeństwo, macierzyństwo i rodzina znajdują się pod opieką i ochroną Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”), wywiódł konstytucyjną ochronę relacji ojcostwa (oraz macierzyństwa) zarówno w stosunku do dzieci już narodzonych, jak i wobec dzieci w prenatalnej fazie ich życia. Podkreślił ponadto, że „korelatem rozwijającego się życia dziecka jest zespół obowiązków złożonych zarówno na matkę dziecka jak i jego ojca, gwałtownie wzrastający z momentem narodzin. W sposób konieczny poczęcie dziecka i przyznanie ochrony prawnej życiu w fazie prenatalnej łączy się z powstaniem obowiązków matki i ojca dziecka”. Polski sąd konstytucyjny w tym orzeczeniu zidentyfikował też „prawo do odpowiedzialnego decydowania o posiadaniu dzieci”. Wypro-
wodził je z podstawowych praw i wolności człowieka oraz gwarancji, jakie przewidują one dla macierzyństwa i rodziny. Przy czym prawo do rodzicielstwa musi być interpretowane w znaczeniu pozytywnym i negatywnym (jako „zakaz podejmowania działań ograniczających wolność posiadania dzieci, jak również zakaz podejmowania działań przymuszających do posiadania dzieci”). Jednocześnie prawo to w sposób szczególny dotyczy dobrowolności decyzji o poczęciu dziecka, która jest z natury rzeczy prawem wspólnym matki i ojca dziecka²⁰.

W judykaturze polskiego sądu konstytucyjnego wskazuje się na prawo podmiotowe każdego człowieka do poznania własnej tożsamości i ustalenia więzów z innymi osobami. Co prawda Konstytucja RP nie wyraziła go wprost, jednak może być wywodzone przede wszystkim na gruncie art. 47 ustawy zasadniczej. Z tego postanowienia wyprowadzić można jednocześnie – przysługujące rodzicom – „prawo do ochrony rodzicielstwa”, które wiąże się bezpośrednio z konstytucyjną zasadą ochrony rodzicielstwa (zob. art. 18 Konstytucji RP)²¹. „Prawo to przysługuje nie tylko rodzicom pozostającym w małżeństwie, ale także rodzicom dzieci pozamałżeńskich. Pierwszym warunkiem zapewnienia prawnej ochrony rodzicielstwa jest ustalenie faktu rodzicielstwa [...], zgodnie ze stanem rzeczywistym”²². Wobec tego, ochrona rodzicielstwa obejmuje m.in. prawo mężczyzny do ustalenia pochodzenia swojego dziecka („prawo ojca do ustalenia ojcostwa”). Przy tym odnosi się ono także do dziecka, które zmarło przed urodzeniem lub po urodzeniu, mimo że nie może dojść do ukształtowania się więzi rodzinnej z dzieckiem²³. Obejmuje równocześnie aspekt negatywny, tj. możliwość zakwestionowania istnienia więzów pokrewieństwa między osobami²⁴. Jednocześnie należy

¹⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36.

¹⁹ Dz.U. Nr 84, poz. 426 ze zm.

²⁰ OTK 1997, nr 2, poz. 19.

²¹ Wyrok TK z 16 maja 2018 r., sygn. SK 18/17, OTK-A 2018, poz. 25.

²² Wyrok TK z 16 lipca 2007 r., sygn. SK 61/06, OTK-A 2007, nr 7, poz. 77.

²³ Wyrok TK z 16 lipca 2007 r., sygn. SK 61/06.

²⁴ Wyrok TK z 26 listopada 2013 r., sygn. P 33/12, OTK-A 2013, nr 8, poz. 123.

zauważyć, że ustalenie ojcostwa biologicznego może też znajdować oparcie w zasadzie ochrony praw dziecka wyrażonej w art. 72 ust. 1 zdanie pierwsze Konstytucji RP²⁵.

W świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego nie ulega wątpliwości, że zarówno prawo ojca do ustalenia ojcostwa, jak i prawo dziecka do poznania swojej tożsamości i ustalenia więzów pochodzenia, nie mają charakteru absolutnego. Trybunał nie wyklucza ograniczenia tych praw, o ile jest to niezbędne dla zapewnienia ochrony innych wartości konstytucyjnych, przy spełnieniu wymogów proporcjonalności wynikających z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Tak więc zasada prymatu rodziny naturalnej i więzi biologicznych jako podstawy kształtowania stosunków rodzinnych nie ma charakteru bezwzględego. Nie w każdych okolicznościach musi ona przeważać nad wartością, jaką są relacje rodzinne ukształtowane już według innego rodzaju kryteriów i zapewniające realizację wartości, takich jak bliskość i stabilność relacji rodzinnych, bezpieczeństwo dziecka, a także godziwe warunki jego wychowania i rozwoju (dobro dziecka)²⁶. „Mimo że zakłada się zgodność stanu prawnego i tzw. prawdy biologicznej, nie istnieje bezwzględny obowiązek respektowania zarówno przez ustawodawcę, jak i organy stosujące prawo, więzi biologicznej między prawnym ojcem a dzieckiem przejawiający się np. koniecznością każdorazowo ingerencji w istniejące stosunki rodzinne w razie twierdzenia, iż kto inny jest ojcem biologicznym”²⁷.

Szczegółowy problem związany z filiacją był rozważany ponadto w sprawie o sygn. SK 40/01, w której Trybunał Konstytucyjny udzielił odpowiedzi na pytanie o to, czy z punktu widzenia wartości konstytucyjnych wskazanych w art. 51 ust. 2 i 4 Konstytucji RP uzasadnione jest pozostawienie w aktach stanu cywilnego wpisu, który z punktu widzenia prawa materialnego okazał się nieprawdziwy, wymagał zmiany i nie stanowi już podstawy ustalenia stanu cywilnego. W tym kontekście polski sąd konstytucyjny zauważył, że informacja odnosząca się do zaprzeczenia ojcostwa dziecka następnie uznanego przez inną osobę należy do sfery prywatności zarówno mężczyzny, jak i samego dziecka. W tej sprawie jednak osoba zainteresowana nie ma możliwości swobodnego decydowania o udostępnieniu władzy publicznej informacji mającej wpływ na kształtowanie się stanu cywilnego. Rodzice dziecka nie mogą też żądać wykreślenia ani usunięcia z akt stanu cywilnego danych godzących w ich prywatność, o ile dane takie dotyczą zdarzeń kreujących stan cywilny i są wymagane przepisami ustawy. Prawo o aktach stanu cywilnego stwarza zatem stan prawny, w którym dochodzi do ograniczenia autonomii jednostki w odniesieniu do możliwości decydowania o zakresie udostępnienia informacji dotyczących sfery życia prywatnego tej osoby oraz jej bliskich. Założenia przyjęte dla rejestracji danych w aktach stanu cywilnego, poddane szczególnym rygorom formalnym i dowodowym, mają na celu zarówno ochronę interesu publicznego, jak i ochronę praw osób, których dane dotyczą, w tym przypadku w szczególności samego dziecka, ale i mężczyzny,

²⁵ Wyrok TK z 28 kwietnia 2003 r., sygn. K 18/02, OTK-A 2003, nr 4, poz. 32.

²⁶ Wyrok TK o sygn. SK 18/17; tak też wyroki TK o sygn.: K 18/02 i SK 61/06.

²⁷ Wyrok TK o sygn. K 18/02.

który dokonał aktu jego uznania, a także – czego nie można tracić z pola widzenia – mężczyzny, którego ojcostwo zostało zaprzeczone. W konsekwencji Trybunał Konstytucyjny uznał, że prawo do ochrony danych osobowych w kształcie ujętym w art. 51 ust. 2 i 4 Konstytucji RP nie podlega naruszeniu ze względu na sam fakt gromadzenia i rejestrowania danych, które odnoszą się do zdarzeń mających znaczenie dla ustalenia stanu cywilnego²⁸.

Przechodząc do kwestii związanych ze standardami wywodzonymi z aktów prawa międzynarodowego, warto zauważyć, że niniejsze opracowanie może być traktowane jako próba odpowiedzi na pytanie: czy i w jaki sposób następuje swoiste „dowartościowanie” ojcostwa w tym porządku normatywnym. W dalszej perspektywie ustalenia te mogą posłużyć dokonaniu oceny, czy zgłaszane postulaty konstytucjonalizacji ojcostwa oraz jego wzmocnienia w płaszczyźnie ustawowej²⁹ są słuszne, a także – czy krajowe standardy odnoszące się do sytuacji prawnej ojców względem dzieci odpowiadają regułom międzynarodowym w tym zakresie.

Wyniki analiz wspomnianych standardów uporządkowano według schematu wyróżniającego sytuację prawną ojca względem dziecka zogniskowaną wokół: 1) ustalenia i nawiązania relacji rodzinnych między wspomnianymi osobami; 2) utrzymywania tych relacji w ujęciu ogólnym; 3) szczegółowych praw i obowiązków wynikających z więzi rodzinnych. W zakresie każdego z zagadnień wyodrębniono standardy uniwersalne, regionalne (głównie europejski – w ramach Rady Europy) oraz – z uwagi na szczególną wagę tej materii badawczej – standardy wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPCz). Oczywiście poszukiwania były ukierunkowane na określenie sytuacji prawnej (praw i obowiązków) niejako „dedykowanej” ojcu, a zatem przy zasadniczym pominięciu tych unormowań, które odnoszą się łącznie do rodziców, członków rodziny czy małżonków, bez stosownego podmiotowego różnicowania praw lub obowiązków (chyba że ma to służyć podkreśleniu równej pozycji prawnej ojca i matki względem dziecka w odpowiednim aspekcie). Jak bowiem słusznie zauważa się w doktrynie, matka i ojciec mają swoje indywidualne prawa w stosunku do dziecka, będące jednak ich „odpowiedzialnością rodzicielską”³⁰. Jednocześnie na potrzeby rozważań przyjęto szerszą definicję ojca – obejmuje ona zarówno ojca biologicznego, jak i rodzica w ujęciu prawnym (niekoniecznie jednak faktycznie połączonego z dzieckiem więzami krwi). Oczywiście dostrzegamy pewne problemy we wspomnianej warstwie pojęciowej, które mogą dotyczyć zwłaszcza konieczności nazywania ojcem transseksualnej matki. Szerszą analizę tej kwestii na gruncie art. 8 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami

²⁸ Wyrok TK z 12 listopada 2002 r., sygn. SK 40/01, OTK-A 2002, nr 6, poz. 81.

²⁹ Por. T. Rakoczy, *Klauzula...*, s. 169–170.

³⁰ M.T. Meulders-Klein, *The position of the father in European legislation*, „International Journal of Law, Policy and the Family” 1990, nr 4, s. 150–151.

nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2³¹, przeprowadził Janusz Roszkiewicz³². W tym zakresie na aprobatę zasługuje konkluzja tego autora o braku podstaw wyprowadzania „prawa do bycia nazywanym ojcem” przysługującego transseksualnej matce, co znajduje uzasadnienie w szczególności w zasadzie dobra dziecka i groźbie unicestwienia jego prawa do poznania swoich korzeni³³. Tym samym w zakresie definicji ojca należy dać pierwszeństwo obiektywnym faktom biologicznym (mężczyzna, który dziecko spłodził)³⁴.

³¹ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; dalej: EKPCz.

³² J. Roszkiewicz, *Czy transseksualny mężczyzna może być matką, a transseksualna kobieta – ojcem? Rozważania na tle art. 8 Konwencji o ochronie prawa człowieka i podstawowych wolności*, [w:] *Między chromosomem a paragrafem. Transseksualizm w ujęciu prawnym, społecznym i medycznym*, red. B. Kmiecik, Warszawa 2021, s. 169–183.

³³ J. Roszkiewicz, *Czy transseksualny...*, s. 181–182.

³⁴ Por. J. Roszkiewicz, *Czy transseksualny...*, s. 181–182.

II. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie ustalenia i nawiązania relacji (więzi) rodzinnych

1. Standardy prawne Organizacji Narodów Zjednoczonych

Wprawdzie uchwalona 10 grudnia 1948 r. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka³⁵, będąc rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ, nie ma formalnie waloru wiążącego, to jednak praktyka międzynarodowa sprzyja traktowaniu jej jako elementu prawa zwyczajowego oraz czynnika inicjującego dalsze deklaracje i umowy międzynarodowe, przyczyniającego się tym samym znacząco do popularyzacji i upowszechnienia idei ochrony praw człowieka³⁶. Wśród jej postanowień na uwagę zasługuje zwłaszcza art. 16 ust. 1 zdanie pierwsze, zgodnie z którym mężczyźni i kobiety bez względu na jakiejkolwiek różnice rasy, narodowości lub wyznania mają prawo, po osiągnięciu pełnoletniości, do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Stąd wynika zatem prawo pełnoletniego mężczyzny – na równi z kobietą – do posiadania dzieci. Jest to konsekwencja ujmowania rodziny jako grupy społecznej, która powstaje i rozwija się wraz z przyjściem na świat dzieci³⁷.

Analogiczne unormowanie, mające jednak walor prawnie wiążący, przewiduje art. 23 ust. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.³⁸ („Uznaje się prawo mężczyzn i kobiet w wieku małżeńskim do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny”). Przy czym w Komentarzu Ogólnym nr 19 (1990) Komitetu Praw Człowieka do tego przepisu zwrócono uwagę, że prawo do założenia rodziny oznacza zasadniczo możliwość prokreacji i wspólnego życia³⁹. Rdzeniem art. 23 ust. 2 MPPOiP jest niewątpliwie prawo do posiadania dzieci⁴⁰, która to ochrona obejmuje zarówno naturalną, jak i wspomaganą prokreację oraz adopcję⁴¹. Podmiotem uprawnienia jest w szczególności

³⁵ https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).

³⁶ E. Latoszek, *System ochrony praw człowieka w wymiarze międzynarodowym*, „International Journal of Management and Economics” 1999, nr 6, s. 114.

³⁷ Zob. P. Mostowik, *Władza...*, s. 21 i cytowana tam literatura.

³⁸ Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167; dalej: MPPOiP.

³⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCC-PR%2fGEC%2f6620&Lang=en, s. 2 (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁴⁰ Zob. A. Jakuszczyk, *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny oraz prawa małżonków w świetle Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania” 2016, nr 9, s. 141.

⁴¹ K. Sękowska-Kozłowska, [w:] *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich (osobistych) i politycznych. Komentarz*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2012, LEX, uwagi do art. 23 MPPOiP.

„mężczyzna w wieku małżeńskim”, które to pojęcie – z uwagi na brak definicji w MPPOiP – wymaga doprecyzowania przez pryzmat unormowań Konwencji w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, otwartej do podpisu w Nowym Jorku dnia 10 grudnia 1962 r.⁴², oraz Rekomendacji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie zgody na małżeństwo, minimalnego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw z dnia 1 listopada 1965 r.⁴³ W świetle tych aktów najniższy wiek do zawarcia małżeństwa powinien być wyznaczony w ustawodawstwie państw stron konwencji, poniżej którego to wieku zawarcie związku będzie możliwe tylko wówczas, gdy właściwa władza – z ważnych powodów – udzieli zwolnienia w interesie przyszłych małżonków (art. 2 konwencji w sprawie małżeństwa). Ukształtowanie tego wieku w prawodawstwie państwowym musi uwzględniać cel powyższej konwencji, tj. całkowite zniesienie małżeństw między dziećmi (zob. wstęp do konwencji w sprawie małżeństwa). Jednocześnie w powołanej rekomendacji postuluje się, aby wskazana granica nie była ustalana poniżej 15 roku życia⁴⁴.

Do kwestii nawiązania relacji rodzinnych między ojcem i dzieckiem nawiązuje też art. 16 ust. 1 lit. e Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r.⁴⁵ Podkreśla on obowiązek dążenia państw stron do podjęcia wszelkich niezbędnych kroków w celu likwidacji dyskryminacji kobiet we wszystkich sprawach wynikających z zawarcia małżeństwa i stosunków rodzinnych, a w szczególności zapewnienia, na warunkach równości z mężczyznami, praw w zakresie swobodnego i świadomego decydowania o liczbie dzieci i odstępach czasu między ich narodzinami oraz w sprawach dostępu do informacji, poradnictwa i środków umożliwiających korzystanie z tego prawa. Pośrednio zatem potwierdzono w ten sposób prawo ojca m.in. do współdecydowania o liczbie posiadanych dzieci i długości okresu dzielącego kolejne narodziny, które to prawo powinno być realizowane oczywiście w porozumieniu i z poszanowaniem równej w tym zakresie pozycji matki.

2. Standardy prawne Rady Europy

W kontekście problematyki ustalenia i nawiązania więzi rodzinnych przede wszystkim należy wymienić art. 12 EKPCz. Zgodnie z tym przepisem mężczyźni i kobiety w wieku małżeńskim mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, zgodnie z ustawami

⁴² Dz.U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53; dalej: konwencja w sprawie małżeństwa.

⁴³ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RecommendationOnConsentToMarriage.aspx> (dostęp: 20 maja 2021 r.).

⁴⁴ R. Andrzejczuk, *Ochrona rodziny na płaszczyźnie międzynarodowej*, Warszawa 2018, s. 6–7; <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS-Andrzejczuk-R.-Ochrona-rodziny-na-p%C5%82aszczy%C5%BA-nie-mi%C4%99dnarodowej.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁴⁵ Dz.U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71; dalej: konwencja antydyskryminacyjna.

krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa. Ustanawia on zatem m.in. prawo mężczyzny do założenia rodziny, z którym naturalnie i ściśle wiąże się prokreacja i prawo do prokreacji. Jak słusznie zaznaczył Tadeusz Jasudowicz, nie jest to oczywiście prawo absolutne; musi się ono liczyć z naturalną zdolnością do prokreacji obojga i każdego z małżonków; wyklucza zarazem formy pożycia małżeńskiego angażujące przemoc w ogóle, a gwałt w szczególności⁴⁶. Na tym tle jednak – zdaniem T. Jasudowicza – powstają istotne problemy dotyczące choćby medycznie wspomaganej prokreacji czy ze względu na dzieci adopcyjne⁴⁷. Kwestie te jednak zostaną poddane analizie przez pryzmat aktualnego orzecznictwa ETPCz w dalszej części niniejszego opracowania.

Na gruncie przepisów EKPCz trzeba też wspomnieć o art. 8 ust. 1 tego aktu, który stanowi m.in. o prawie każdego do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego. Z uwagi jednak na to, że nie zawiera on wyraźnego odwołania do ojca czy mężczyzny, szersze ustalenia w zakresie ochrony sytuacji prawnej ojców względem dzieci muszą być dokonywane w oparciu o bogatą judykaturę ETPCz odnoszącą się do art. 8 EKPCz. W szczególności jest ona podejmowana w kontekście spraw dotyczących ustalenia prawnego lub biologicznego związku między dzieckiem pozamałżeńskim a jego biologicznym ojcem, w tym też, gdy celem postępowania jest prawne rozwiązanie istniejących więzów rodzinnych⁴⁸. Również z tego unormowania ETPCz wyprowadza prawo do poszanowania decyzji w sprawie posiadania dziecka⁴⁹.

Dla omawianego zagadnienia duże znaczenie ma również Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci, sporządzona w Strasburgu dnia 24 kwietnia 1967 r.⁵⁰ Jej zakresem podmiotowym zostały objęte osoby, które w chwili wystąpienia przez przysposabiającego z wnioskiem o przysposobienie nie ukończyły 18 lat, nie zawarły związku małżeńskiego ani też nie są przez prawo uważane za pełnoletnie (art. 3 konwencji o przysposobieniu). Przy czym niniejsza konwencja ma zastosowanie wyłącznie do prawnej adopcji (adopcja *de iure*), nie odnosi się tym samym do adopcji faktycznej (adopcja *de facto*). Konsekwencją jest sformalizowanie postępowania adopcyjnego, które zgodnie z art. 4 konwencji o przysposobieniu jest ważne jedynie w wyniku orzeczenia organu sądowego lub decyzji organu administracyjnego. W ten sposób wykluczona została możliwość przysposobienia w drodze umów czy innych porozumień prywatnych, bez udziału organów władzy publicznej⁵¹. O „dedykowanych” gwarancjach praw ojców traktuje przede wszystkim art. 5 ust. 1 konwencji o przysposobieniu.

⁴⁶ T. Jasudowicz, *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2013, nr 4, s. 26.

⁴⁷ Por. T. Jasudowicz, *Prawo...*, s. 26–27.

⁴⁸ Zob. I. Roagna, *Ochrona prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka. Podręczniki praw człowieka Rady Europy*, Strasburg 2012, s. 24, <https://rm.coe.int/16806f15c4> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁴⁹ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017, LEX, komentarz do art. 8 EKPCz.

⁵⁰ Dz.U. z 1999 r. Nr 99, poz. 1157; dalej: konwencja o przysposobieniu.

⁵¹ E.H. Morawska, *Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci jako instrument wspólnych zasad państw członkowskich Rady Europy w sprawach o przysposobienie dzieci*, „Zeszyty Prawnicze” 2016, nr 3, s. 173–174.

Zgodnie z tym unormowaniem orzeczenie przysposobienia może nastąpić tylko wtedy, gdy co najmniej następujące osoby wyraziły na to zgodę i jej nie cofnęły:

- a) matka oraz, jeżeli ojcostwo dziecka jest ustalone, także ojciec; albo w sytuacji, gdy ani ojciec ani matka nie może wyrazić zgody – osoba lub instytucja, która została upoważniona do wykonania władzy rodzicielskiej w tym zakresie; b) małżonek przysposabiającego.

Na tym gruncie zatem adopcja dziecka jest uzależniona m.in. od akceptacji jego ojca (tj. osoby prawnie uznanej za tego rodzica – art. 5 ust. 5 konwencji o przysposobieniu), co stanowi o jego odpowiednim uprawnieniu do wyrażenia wspomnianej zgody. O wzmocnieniu tego prawa przesądza art. 5 ust. 2 konwencji o przysposobieniu, według którego właściwy organ nie może: zrezygnować z uzyskania zgody którejkolwiek z osób wymienionych wyżej (w tym oczywiście ojca), ani nie uwzględnić odmowy wyrażenia zgody przez którąkolwiek z tych osób lub instytucji (prawo może określać wyjątki od tych reguł w przypadkach szczególnie uzasadnionych, w tym w przypadkach, gdy ojciec został pozbawiony władzy rodzicielskiej – art. 5 ust. 3 konwencji o przysposobieniu).

Do ustalania relacji rodzinnych odnosi się ponadto Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1975 r.⁵² Według art. 3 tej konwencji pochodzenie dziecka pozamałżeńskiego od ojca może być stwierdzone lub ustalone na podstawie dobrowolnego uznania lub orzeczenia sądu. Podstawowe znaczenie ma w tym kontekście art. 4 konwencji o statusie, który stanowi:

Dobrowolne uznanie ojcostwa nie może być przedmiotem sprzeciwu ani zaskarżenia, chyba że prawo wewnętrzne przewiduje taką możliwość w przypadku, gdy osoba, która chce uznać ojcostwo lub je uznała, nie jest biologicznym ojcem dziecka.

Polska będąc stroną konwencji o statusie złożyła zastrzeżenie do tego przepisu. Jego formuła wskazuje wyraźnie, że w różnych państwach istnieją różne mechanizmy służące podważaniu uznania. W oficjalnym komentarzu do art. 4 konwencji o statusie stwierdzono:

artykuł ten zapewnia możliwość wyrażenia sprzeciwu lub zaskarżenia dobrowolnego uznania ojcostwa, jeżeli uznający ojcostwo nie jest biologicznym ojcem dziecka. Stwierdzono, że w niektórych państwach dopuszczalny jest sprzeciw, w innych zaskarżenie takiej czynności, wreszcie w innych dopuszczalne są obie metody postępowania. Z tych względów w art. 4 zawarto wyrażenie „sprzeciw”, jak i „zaskarżenie”⁵³.

W nawiązaniu zaś do postępowania o ustalenie pochodzenia dziecka od ojca konwencja o statusie w art. 5 wyraźnie dopuszcza dowody naukowe (zwłaszcza uwzględniające aktualny

⁵² Dz.U. z 1999 r. Nr 79, poz. 888; dalej: konwencja o statusie.

⁵³ Wyrok TK o sygn. K 18/02; zob. też *Raport wyjaśniający do Europejskiej konwencji o statusie prawnym dzieci pozamałżeńskich*, s. 4, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c96ca> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

postęp w dziedzinie nauk biologicznych), które mogą pomóc w ustaleniu lub wykluczeniu ojcostwa. Konwencja o statusie nie narusza jednak ogólnych zasad prawa wewnętrznego w zakresie reguł dowodowych⁵⁴. Jednocześnie w oficjalnym komentarzu zaznaczono, że „ojciec” i „matka”, „rodzic” lub „rodzice” oznaczają osobę lub osoby, w odniesieniu do których potwierdzono lub ustalono pokrewieństwo dziecka⁵⁵.

3. Standardy wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

3.1. Zakres ochrony prawa do życia rodzinnego w praktyce Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Dorobek orzeczniczy ETPCz w zakresie dotyczącym sytuacji prawnej dziecka i jego relacji z rodzicami w kontekście ustalenia i nawiązania relacji (więzi) rodzinnych jest dość rozbudowany. Orzeczenia w tej materii zapadają głównie w oparciu o art. 8 EKPCz, który stanowi:

Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego

1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.
2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

Zgodnie z przedstawioną regulacją prawo do poszanowania życia rodzinnego jest prawem wymagającym od państwa działań pozytywnych mających na celu zabezpieczenie poszanowania życia rodzinnego poprzez zagwarantowanie jego nienaruszalności zarówno przez podmioty władzy publicznej, jak i przez inne podmioty. Termin „życie rodzinne” jest przez ETPCz rozumiany bardzo szeroko, ale też autonomicznie w odniesieniu do regulacji prawnych poszczególnych państw członkowskich Rady Europy⁵⁶. Dla ETPCz nie ma wymogu, by życie rodzinne obejmowało tylko małżeństwo z dziećmi. W orzecznictwie ETPCz jako „życie rodzinne” chronione są także relacje między rodzicami niepozostającymi w związku małżeńskim, a jedynie w związku faktycznym i ich dziećmi⁵⁷, pozostającymi w związku

⁵⁴ Raport..., s. 4.

⁵⁵ Raport..., s. 2.

⁵⁶ M. Piech, *Poszanowanie życia rodzinnego osób pozbawionych wolności w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2009, z. 1, s. 149.

⁵⁷ Wyrok ETPCz z 22 kwietnia 1997 r. w sprawie X, Y i Z przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 21830/93, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58032>; wyrok ETPCz z 18 grudnia 1986 r. w sprawie Johnston i inni przeciwko Irlandii, skarga nr 9697/82, § 56 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508>; wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 3 kwietnia 2012 r. w sprawie Van der Heijden przeciwko Holandii, skarga nr 42857/05, § 50, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110188>; wyrok ETPCz z 26 maja 1994 r. w sprawie Keegan przeciwko Irlandii, skarga nr 16969/90, § 44, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57881> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

z osobami tej samej płci⁵⁸, dziećmi a ich dziadkami⁵⁹, między rodzeństwem⁶⁰ i to niezależnie od ich wieku⁶¹, między wujkiem lub ciotką a jego/jej siostrzeńcem lub siostrzenicą albo bratankiem lub bratanicą⁶², między rodzicami a dziećmi urodzonymi w drugim związku lub między tymi dziećmi urodzonymi w wyniku związku pozamałżeńskiego lub cudzołożnego, zwłaszcza gdy ojcostwo zostało uznane, a strony pozostają w bliskich relacjach osobistych⁶³, jak również między rodzicami adopcyjnymi/zastępczymi a dziećmi⁶⁴. Co istotne, ETPCz – analizując zagadnienie życia rodzinnego – odniósł się również do istnienia jedynie więzów biologicznych. Uznał, że sam fakt istnienia takich więzów nie ustanawia życia rodzinnego między osobami, których te więzy dotyczą. Jednak ich brak może – choć nie musi⁶⁵ – stanowić przesłankę braku ochrony dla życia rodzinnego⁶⁶. Także warunki funkcjonowania mają znaczenie dla istnienia „życia rodzinnego”. W opinii wyrażonej przez ETPCz w sprawie *Söderbäck przeciwko Szwecji*⁶⁷ wskazano, że wspólne zamieszkiwanie nie jest przesłanką konieczną dla istnienia życia rodzinnego.

3.2. Ustalenie i nawiązanie relacji (więzi) rodzinnych ojca względem dziecka

Standard orzecznictwa ETPCz nie przewiduje katalogu sposobów ustalania relacji ojciec-dziecko ani też nie definiuje samego pojęcia „ojcostwo”. Według jednego z ujęć ojcostwa jest ono w istocie konstrukcją całkowicie normatywną. Ojciec bowiem to osoba, która ma określony zestaw praw i obowiązków w stosunku do dziecka⁶⁸. W związku z tym do zagadnienia relacji ojciec-dziecko mają więc zastosowanie rozwiązania krajowe. Rolą ETPCz jest

⁵⁸ Wyrok ETPCz z 24 czerwca 2010 r. w sprawie *Schalk i Kopf przeciwko Austrii*, skarga nr 30141/04, § 50, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁵⁹ Wyrok ETPCz z 13 czerwca 1979 r. w sprawie *Marckx przeciwko Belgii*, skarga nr 6833/74, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁶⁰ Wyrok ETPCz z 24 marca 1998 r. w sprawie *Olsson przeciwko Szwecji*, skarga nr 10465/83, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57548> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁶¹ Wyrok ETPCz z 24 kwietnia 1996 r. w sprawie *Boughanemi przeciwko Francji*, skarga nr 22070/93, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57991> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁶² Wyrok ETPCz z 28 lutego 1994 r. w sprawie *Boyle przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 16580/90, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57864> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁶³ Wyrok ETPCz z 10 marca 1981 r. w sprawie *X przeciwko Szwajcarii*, skarga nr 8924/80, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73897> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁶⁴ Wyrok ETPCz z 14 maja 1986 r. w sprawie *Jolie przeciwko Belgii*, skarga nr 11418/85, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76832> (dostęp: 15 listopada 2021 r.).

⁶⁵ Wyrok ETPCz z 27 kwietnia 2010 r. w sprawie *Moretti i Benedetti przeciwko Włochom*, skarga nr 16318/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98441>; wyrok ETPCz z 17 stycznia 2012 r. w sprawie *Kopf i Liberda przeciwko Austrii*, skarga nr 1598/06, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108686> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁶⁶ Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 24 stycznia 2017 r. w sprawie *Paradiso i Campanelli przeciwko Włochom*, skarga nr 25358/12, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170359> (dostęp: 6 marca 2022 r.).

⁶⁷ Wyrok ETPCz z 28 października 1998 r. w sprawie *Söderbäck przeciwko Szwecji*, skarga nr 24484/94, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58254> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁶⁸ D.C. Hubin, *Fatherhood*, [w:] *The International Encyclopedia of Ethics*, red. H. LaFollette, Blackwell Publishing Ltd. 2013, s. 3, https://www.researchgate.net/publication/313989028_Fatherhood (dostęp: 10 marca 2022 r.).

jednak weryfikacja, na ile te krajowe rozwiązania spełniają standardy ochrony życia rodzinnego wyrażone w art. 8 EKPCz. Należy podkreślić, że w opinii Trybunału każdy powinien mieć możliwość ustalenia szczegółów swojej tożsamości jako istota ludzka⁶⁹. W sprawie tej dokonano analizy sytuacji mężczyzny, który jako dziecko został umieszczony w pieczy zastępczej. Domagał on się dostępu do danych dotyczących swego wczesnego dzieciństwa. Zjednoczone Królestwo odmówiło mu dostępu do tych danych, argumentując to potrzebą ochrony interesów osób trzecich. Trybunał nie podzielił tej argumentacji i wskazał, że osoby znajdujące się w takiej sytuacji jak skarżący mają żywotny interes chroniony przepisami EKPCz w otrzymywaniu informacji niezbędnych do poznania i zrozumienia ich dzieciństwa i wczesnego rozwoju. Co więcej, ETPCz podkreślił znaczenie faktu ustalenia relacji rodzinnych dla dalszego rozwoju jednostki. W sprawie *Mikulić* Trybunał orzekł, że poszanowanie życia prywatnego wymaga, aby każdy był w stanie ustalić szczegóły swojej tożsamości jako istota ludzka, oraz że prawo jednostki do takiej informacji ma znaczenie ze względu na kształtujące implikacje dla jej osobowości⁷⁰. W konsekwencji ustalenie pochodzenia wiąże się z obowiązkiem poddania badaniom.

3.2.1. Relacje rodzicielskie przy prokreacji naturalnej

W przypadku ustalania relacji dotyczącej życia rodzinnego powstałego w sposób naturalnej prokreacji ETPCz korzysta z analizy rozwiązań krajowych. Do rozwiązań tych zalicza się znane kręgowi europejskiemu domniemanie pochodzenia dziecka z małżeństwa, zakładające, że ojcem dziecka jest mężczyzna będący mężem matki. W odniesieniu do dzieci pozamałżeńskich istnieje również możliwość zafunkcjonowania instytucji uznania dziecka (co dotyczy sytuacji niespornych między jego rodzicami a dotyczących pochodzenia dziecka) lub zastosowania domniemania pochodzenia dziecka od mężczyzny, który współżył z kobietą w okresie koncepcyjnym. W takim przypadku zastosowanie będzie miał mechanizm ustalenia ojcostwa. Ustalenie ojcostwa jest również typowe dla istnienia sytuacji spornych związanych z koniecznością podważenia powyższych domniemań. Poszczególne państwa różnią się jednak katalogiem podmiotów, którym przysługuje droga sądowa dla ustalenia ojcostwa konkretnego mężczyzny.

⁶⁹ Wyrok ETPCz z 7 lipca 1989 r. w sprawie *Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 10454/83, § 39, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57491> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁷⁰ Wyrok ETPCz 7 lutego 2002 r. w sprawie *Mikulić przeciwko Chorwacji*, skarga nr 53176/99, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60035> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

3.2.1.1. Sprawa *Nylund przeciwko Finlandii*

Stan faktyczny sprawy⁷¹ – Skarżący w tej sprawie pozostawał w związku z matką dziecka. Efektem tego związku była ciąża, jednakże związek ten nie przetrwał próby czasu. Po jego zakończeniu, a przed urodzeniem się dziecka kobieta wyszła za mąż. Po urodzeniu się dziecka skarżący złożył oświadczenie o uznaniu dziecka, zostało ono jednak zakwestionowane z uwagi na domniemanie wskazujące na ojcostwo męża matki oraz wskazanie, że kobieta już podczas relacji ze skarżącym nawiązała relacje intymne z obecnym mężem. Podczas procedury sądowej sąd niższej instancji zakwestionował możliwość wytoczenia przez skarżącego powództwa i je oddalił. Skarżący odwołał się do sądu wyższej instancji, który również oddalił jego wniosek, kierując się jednak innym tokiem myślenia. Wskazał on mianowicie, że wniosek skarżącego zawierający żądania potwierdzenia faktu ojcostwa bez ustalenia legalnej relacji ojciec–dziecko był czymś odrębnym od tego, co jest chronione na podstawie przepisów krajowych oraz międzynarodowych konwencji, w tym Konwencji o prawach dziecka⁷². W swojej skardze do ETPCz skarżący powołał się na brak skutecznego środka odwoławczego, który nie pozwolił mu na ustalenie jego biologicznego ojcostwa. Jak wskazał, ochrona biologicznej relacji rodzic–dziecko przeważa nad potrzebą obrony instytucji rodziny. Podkreślił również, że podstawowe prawo dziecka do poznania swojego pochodzenia nie może zostać mu odmówione, bazując na tym, że matka dziecka się temu sprzeciwia. Tym samym nie jest chronione jego prawo do ochrony rodziny, jaką tworzył z matką dziecka.

Rozważania prawne – Rozstrzygając tę sprawę, ETPCz odniósł się do braku możliwości skorzystania z drogi sądowej, wskazując, że prawo Finlandii nie zna konstrukcji, która pozwalałaby na uznanie relacji ojciec–dziecko bez dalszych konsekwencji rodzicielstwa. Tym samym zamknięcie drogi sądowej dla dochodzenia tego praw nie jest sprzeczne z art. 6 EKPCz. Odnosząc się do zarzutu z art. 8 EKPCz, Trybunał potwierdził, że pojęcie „życie rodzinne” w art. 8 nie ogranicza się wyłącznie do związków opartych na małżeństwie i może obejmować również inne więzi rodzinne⁷³. W opinii ETPCz art. 8 EKPCz może być podstawą ochrony „życia rodzinnego”, ale tam, gdzie zostało ono już ustalone i gdzie istnieją okoliczności, aby rozciągnęło się ono na potencjalny związek naturalnego ojca z dzieckiem. Istotne

⁷¹ Decyzja ETPCz z 29 czerwca 1999 r. w sprawie *Nylund przeciwko Finlandii*, skarga nr 27110/95, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-21999> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁷² Skarżący wskazywał, że wiedza o ojcu biologicznym jest w najlepszym interesie dziecka i że powinna być dziecku wiadoma przed ukończeniem przez nie 15 roku życia. Zob. wyrok ETPCz z 10 marca 1981 r. w sprawie *X przeciwko Szwajcarii*, skarga nr 8924/80 <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73897> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁷³ Wyrok ETPCz z 26 maja 1994 r. w sprawie *Keegan przeciwko Irlandii*, skarga nr 16969/90, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57881> oraz wyrok ETPCz z 27 października 1994 r. w sprawie *Kroon i inni przeciwko Holandii*, skarga nr 18535/91, § 30, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904>, także K. O'Donnell, *The Unmarried Father and the Right to Family Life: Keegan v. Ireland*, „Maastricht Journal of European and Comparative Law” vol. 2, no. 1, March 1995, s. 85–96, <https://doi.org/10.1177/1023263X9500200107> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

znaczenie dla Trybunału ma zainteresowanie i zaangażowanie ojca naturalnego w stosunku do dziecka zarówno przed, jak i po urodzeniu się dziecka⁷⁴. Trybunał wskazał jednak, że skarżący nie widział dziecka ani nie nawiązał z nim żadnej więzi emocjonalnej, co różni tę sprawę od spraw *Keegan przeciwko Irlandii* i *Kroon i inni przeciwko Holandii*, gdyż tam te więzy emocjonalne występowały. Nie bez znaczenia dla uznania przez Trybunał, że nie ma tutaj ochrony życia rodzinnego, był również fakt, iż kobieta zaprzeczała ojcostwu skarżącego. Swoimi rozważaniami ETPCz objął jeszcze kwestię życia prywatnego. W tym aspekcie nie znalazł również podstaw, by takiej ochrony udzielić. Zgodził się z sądem apelacyjnym, że ojcostwo biologiczne jako takie nie tworzy żadnych praw ani obowiązków dla zainteresowanych, a sam fakt przeprowadzenia badań mógłby spowodować naruszenie sytuacji dziecka oraz jego interesów, a także interesów rodziny, w której żyje.

Wnioski – ETPCz w tej sprawie odniósł się do możliwości ustalenia biologicznego faktu ojcostwa. Uznał, że nie jest ona chroniona w sposób absolutny, szczególnie wówczas, gdy nie powstało życie rodzinne między skarżącym a jego dzieckiem. Trybunał dostrzegł również wagę stabilizacji sytuacji rodzinnej i interesu dziecka, które mogą przeważać nad ustaleniem prawdy co do biologicznego pochodzenia.

3.2.1.2. Sprawa *Shavdarov przeciwko Bułgarii*

Stan faktyczny sprawy⁷⁵ – Skarżący był w związku faktycznym z kobietą pozostającą mimo separacji faktycznej w związku małżeńskim. W czasie wspólnego pożycia skarżącego i jego nieformalnej partnerki urodziło się troje dzieci. W aktach urodzenia dzieci jako ojciec figurował mąż partnerki. Po jakimś czasie związek się rozpadł, a kobieta związała się z innym mężczyzną. Wówczas to skarżący podjął działania w celu ustalenia jego ojcostwa. Uzyskał jednak informację, że jest to niemożliwe z uwagi na fakt, iż ówczesnie obowiązujące prawodawstwo bułgarskie przewidywało brak możliwości zakwestionowania ojcostwa męża matki. Wnosząc swoją skargę, skarżący powołał się art. 8 EKPCz, podnosząc, że jego prawo do życia rodzinnego naruszone jest przez niemożność ustalenia swojego ojcostwa wobec trojga dzieci byłej partnerki.

Rozważania prawne – Analizując tę sprawę, ETPCz podkreślił istnienie obowiązków państwa w zakresie ochrony życia rodzinnego. Wskazał, że zgodnie z zasadami orzecznictwa ETPCz w przypadku, gdy istnieje więź rodzinna z dzieckiem, państwo musi ją chronić i zapewnić jak najszybszą integrację dziecka z rodziną⁷⁶. Co do ustalenia więzi rodzicielskich przypomniał, że poszanowanie życia rodzinnego wymaga nadrzędności rzeczywistości

⁷⁴ Zob. decyzja ETPCz o dopuszczalności z 6 kwietnia 1994 r. w sprawie *M.B. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 22920/93, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1845> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁷⁵ Wyrok ETPCz z dnia 21 grudnia 2010 r. w sprawie *Shavdarov przeciwko Bułgarii*, skarga nr 53176/99, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-102338> (dostęp 15 listopada 2021 r.).

⁷⁶ Wyrok ETPCz w sprawie *Kroon i inni przeciwko Holandii*, § 32.

biologicznej i społecznej nad domniemaniem prawnym naruszającym zarówno ustalone fakty, jak i życzenia zainteresowanych osób, bez rzeczywistej korzyści dla kogokolwiek⁷⁷. Aby ustalić, czy żądanie ochrony skarżącego jest uzasadnione, konieczne jest wykazanie, że między nim a dziećmi istniało życie rodzinne. W tym aspekcie ocenie podlega charakter relacji ojciec–dziecko oraz motywacja i przywiązanie okazywane przez naturalnego ojca do dziecka przed i po urodzeniu. W analizowanym stanie faktycznym zauważano wprawdzie, że matka nie podjęła w całym okresie relacji z ojcem dzieci kroków dla uznania ich przez ojca, to jednak wspólnie je wychowywali, a po zakończeniu związku skarżący niezwłocznie podjął działania w celu naprawienia braku jakiejkolwiek więzi rodzinnej. Jednak – jak wskazał ETPCz – w całym okresie pożycia z matką dzieci skarżący miał przewidzianą przez obowiązujące wówczas przepisy prawa rodzinnego możliwość ustanawiania między sobą a nimi stosunku prawnego przez ich adopcję. Stwierdzając brak naruszenia art. 8 EKPCz, Trybunał wskazał, że nie może obarczać odpowiedzialnością władz państwowych za bierność skarżącego.

Wnioski – W sprawie tej istniało specyficzne rozwiązanie prawne pozwalające na adopcję dzieci przez ojca faktycznie sprawującego nad nimi pieczę. Istniejące domniemanie ojcostwa oznaczało, że skarżący nie był w stanie ustalić ojcostwa na mocy prawa, ale miał możliwość podjęcia innych działań w celu ustanowienia więzi rodzicielskiej. Po uzupełnieniu dowodów ojcostwo pozwanego względem skarżącej zostało ustalone.

3.2.1.3. Sprawa *Mikulić przeciwko Chorwacji*

Stan faktyczny sprawy – Skarżąca jest dzieckiem pozamałżeńskim. Wraz ze swoją matką wniosła powództwo o ustalenie ojcostwa. Pozwany pomimo wielokrotnych wezwań nie stawiał się na rozprawach ani nie poddał się zarządzonemu badaniu DNA. Sąd krajowy w pierwszej instancji ustalił ojcostwo mężczyzny, kierując się twierdzeniami powódek o ojcostwie i w oparciu o brak współpracy pozwanego z organami wymiaru sprawiedliwości. Sąd drugiej instancji wskazał, że ojcostwo nie może zostać ustalone bez przeprowadzenia odpowiednich badań i zwrócił sprawę do ponownego rozpatrzenia sądowi pierwszej instancji.

Rozważania prawne – Odnosząc się do zarzutu naruszenia życia prywatnego i rodzinnego, ETPCz stwierdził, że nie można w tym przypadku mówić o ustanowieniu czy ochronie stosunków rodzinnych. Jednakże z art. 8 EKPCz wynika również ochrona życia prywatnego, do którego zalicza się zarówno integralność fizyczną, jak i psychiczną, a także różne aspekty tożsamości fizycznej i społecznej. W rozważanym przypadku skarżąca próbowała dokonać ustalenia, kto jest jej biologicznym ojcem, tym samym ustalała istotny element własnej tożsamości. Trybunał uznał za zasadne zbadanie, czy Chorwacja wywiązała się ze swoich

⁷⁷ Wyrok ETPCz w sprawie *Kroon i inni przeciwko Holandii*, § 40.

obowiązków pozytywnych związanych z ochroną życia prywatnego. Zdanie Trybunału na ten temat było negatywne. Wynikało to z faktu, że przewidziany mechanizm ustalania ojcostwa w procesie cywilnym nie dawał efektywnych możliwości jego ustalenia, gdyż nie wyposażał sądów krajowych w mechanizmy pozwalające na dyscyplinowanie osób uchylających się od badań czy udziału w postępowaniu. Istotne znaczenie miała również konieczność uwzględnienia przy ustalaniu ojcostwa podstawowej zasady interesów dziecka. Brak równowagi między prawem skarżącej do wyeliminowania niepewności co do jej tożsamością i prawo mężczyzny, by nie poddawać się testom DNA, nie były odpowiednio wyważone.

Wnioski – sprawa ta różni się od wcześniejszych spraw, którymi zajmował się ETPCz, przede wszystkim dlatego, że w większości przypadków nie chroniono więzi ojciec–dziecko w oparciu o życie rodzinne w sytuacji, gdy więzi te nie zostały ustanowione. W sprawie *Mikulić przeciwko Chorwacji* chodzi o ustalenie ojcostwa, ale w przypadku gdy domniemany ojciec sprzeciwia się przeprowadzeniu procedury mającej na celu ustalenia tego faktu. Trybunał dostrzega w takiej sytuacji potrzebę ochrony życia prywatnego w zakresie prawa do znajomości swojego pochodzenia i tożsamości. Europejski Trybunał Praw Człowieka nie przewidział wprowadzenia obowiązku domniemanego ojca poddania się badaniu, ale przewidział obowiązek państwa zagwarantowania mechanizmu, który pozwoliłby na ustalenie ojcostwa.

3.2.1.4. Sprawa *Mandet przeciwko Francji*

Stan faktyczny sprawy⁷⁸ – sprawę wnieśli małżonkowie Mandet. Małżeństwo Mandet trwało dziesięć lat, małżonkowie mieli ze sobą trójkę dzieci, ale rozwiedli się w 1996 r. W dwa miesiące po rozwodzie skarżąca urodziła czwarte dziecko. Dziecko to zostało zarejestrowane na nazwisko matki, ale po roku z uwagi na nieformalne wznowienie związku skarżących zostało uznane przez jej byłego męża. Dziecko to jest trzecim skarżącym w tej sprawie. Byli małżonkowie zawarli ponowny związek małżeński w 2003 r. W 2005 r. pan Glouzmann wniósł do sądu cywilnego powództwo o unieważnienie uznania dokonanego przez pana Mandet i uznanie go za biologicznego ojca dziecka. Na dowód swoich twierdzeń pan Glouzmann przedstawił świadków wskazujących na jego związek z panią Mandet w czasie poczęcia dziecka oraz poddał się badaniu genetycznemu w celu potwierdzenia swoich roszczeń. W rezultacie sąd krajowy unieważnił uznanie oraz stwierdził ojcostwo pana Glouzmanna w stosunku do trzeciego ze skarżących. Sąd przyznał mu również prawo do odwiedzin. Skarżący odwołali się od tego orzeczenia do sądu apelacyjnego, podnosząc jako jeden z argumentów sprzeczność skutków takiego postępowania z najlepszym interesem dziecka w kontekście tego, że zaburza to jego dotychczasową wiedzę o własnej tożsamości. Sąd apelacyjny zauważył, że powtarzająca się odmowa państwa Mandet poddania się

⁷⁸ Wyrok ETPCz z 14 stycznia 2016 r. w sprawie *Mandet przeciwko Francji*, skarga nr 30955/12, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159795> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

badaniom porównawczym krwi i doprowadzenie na nie Aloïsa, który nie jest nieświadomy obecnej procedury, podczas gdy pan Glouzmann obszernie wykazał istnienie intymnych relacji z matką zarówno w czasie poczęcia, jak i po urodzeniu dziecka, która mieszkała przez kilka lat z panem Glouzmannelm jako jej synem, tylko potwierdza fałszywość uznania dziecka Aloïsa dokonanego 24 września 1997 r. przez pana Jacques'a Mandet. W konsekwencji państwo Mandet i Aloïsa wnieśli sprawę do ETPCz, zarzucając naruszenie ich życia rodzinnego i prywatnego przez próbę zachowania relacji rodzinnych, jak również naruszenie najlepszego interesu ich dziecka przez zmianę znanej dziecku relacji rodzic-dziecko. Jako interwenient wystąpił pan Glouzmann.

Rozważania prawne – W rozstrzygnięciu tej sprawy ETPCz podkreślił, że sądy krajowe, ustalając ojcostwo pana Glouzmanna i unieważniając wcześniejsze więzi ojcowskie, dokonały modyfikacji jednego z ważniejszych elementów struktury rodziny. Wskazał, że skoro żadna ze stron nie podniosła zarzutu jej sprzeczności z prawem, uznaje ją za zgodną. Oceniając to, czy ingerencja była uprawniona, Trybunał doszedł do wniosku, że ingerencja ta miała podstawę w ochronie interesów „innych osób”, czyli w tym przypadku pana Glouzmanna. Najwięcej miejsca w swoich rozważaniach ETPCz poświęcił kwestii dotyczącej tego, czy ingerencja władz była konieczna w demokratycznym społeczeństwie. Wychodząc od rozważań związanych z marginesem oceny, stwierdził, że jest on ograniczony w kwestiach dotyczących ważnych elementów egzystencji lub tożsamości jednostki, ale w przypadku gdy chodzi o ustalenie statusu prawnego dziecka tylko w zakresie rozstrzygania kwestii dotyczących praw związanych z utrzymaniem więzi między dzieckiem a rodzicem ulega poszerzeniu. Jednakże decyzje państwa również w tym zakresie podlegać będą kontroli Trybunału, szczególnie jeśli chodzi o sytuację dzieci. W takim przypadku niezbędne jest posłużenie się kryterium najlepszego interesu. Zdaniem Trybunału tak właśnie postąpiły sądy francuskie, które zaangażowały dziecko w postępowanie, wyznaczyły dla niego stosownego przedstawiciela dla realizacji jego interesów. W konsekwencji zarówno w opinii sądów krajowych, jak i opinii ETPCz poznanie prawdy o własnych pochodzeniu znajduje się w zakresie interesu dziecka. Nawet jeśli (tak jak w tym przypadku) dziecko nie chce zmieniać stosunku prawnego ojcostwa z mężczyzną, który je uznał, to uznać należy, że sądy krajowe próbowały w tej sprawie znaleźć równowagę między interesami dziecka a interesami biologicznego ojca, a najlepszy interes dziecka został należycie uwzględniony, nawet jeśli uznać, że był sprzeczny z wolą dziecka.

Wnioski – Trybunał w tej sprawie również oparł się na uznawanej w tym zakresie za szeroką koncepcji marginesu oceny i odnosząc się do działań podjętych przez sądy francuskie, wskazał, że sądy te nie naruszyły przepisów konwencji. Zdaniem ETPCz postępowanie sądów krajowych słusznie akcentowało najlepszy interes dziecka i wiązało ten interes z potrzebą poznania swojego pochodzenia nawet kosztem unieważnienia dokonanego wcześniej uznania przez męża matki wówczas, gdy taki wniosek skieruje ojciec dziecka. Relacje z ojcem naturalnym podlegać muszą w związku z tym ochronie, a sam mężczyzna mający podstawę

do twierdzenia, że jest ojcem dziecka, będzie miał prawo do ustanowienia relacji rodzicielskiej. Nie jest to jednak tożsame z prawami rodzicielskimi i ich wykonywaniem. W tym kontekście należy podkreślić, że oświadczenia o uznaniu mają być oświadczeniami wiedzy i woli, tym samym powinny one odpowiadać prawdzie. Ustanowienie relacji, która wprawdzie nie znajduje oparcia, nie będzie w konsekwencji tak szeroko chronione, jak życzyliby sobie ci, których ta relacja dotyczy (w tym przypadku mąż matki i jej dziecko).

3.2.2. Relacje rodzicielskie przy prokreacji wspomaganej

Kwestie wspomaganej prokreacji uczyniły zagadnienie rodzicielstwa dużo bardziej złożonym niż było ono w czasach, gdy reprodukcja była możliwa jedynie w sposób tradycyjny. Metody wspomaganej prokreacji przyniosły również nowe wyzwania, szczególnie w kontekście ojcostwa. Powodują one liczne dylematy dotyczące tego, jak powinna się kształtować i jaka powinna być dominująca więź między ojcem a dzieckiem, czy ma tutaj znaczenie więź biologiczna, małżeńska (z matką dziecka), celowa lub społeczna⁷⁹. Należy wskazać również, że obecne rozumienie wspomaganej prokreacji łączy w sobie praktyki znane (co nie oznacza akceptowane) od wieków, takie jak surogacja i osiągnięcia współczesnej medycyny, takie jak zapłodnienie pozaustrojowe. W konsekwencji pojawia się wysoce skomplikowany stan relacji rodzinnych oparty na tym, że w procesie poczęcia dziecka bierze udział więcej podmiotów niż tylko rodzice biologiczni. Może być tak, że poczęcie zaangażuje rodziców intencyjnych, rodziców genetycznych (dawców materiału genetycznego) oraz matkę biologiczną i jej męża (na którego ojcostwo w wielu systemach prawnych może wskazywać domniemanie)⁸⁰. W konsekwencji nie tylko aspekt macierzyństwa, ale szczególnie ojcostwa (determinowanego przecież macierzyństwem) staje się wysoce skomplikowany. Europejski Trybunał Praw Człowieka zajmował się sprawami dotyczącymi wspomaganej prokreacji kilkakrotnie i to w bardzo różnych kontekstach – poczynając od kwestii związanych z dawstwem spermy, przez wykorzystanie materiału genetycznego, do ustalania relacji rodzic-dziecko w przypadku surogacji.

⁷⁹ A. Margaria, *The Construction of Fatherhood: The Jurisprudence of the European Court of Human Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, doi:10.1017/9781108566193, 2019, s. 48.

⁸⁰ Zob. A. Wedeł-Domaradzka, *Macierzyństwo – od pewności do wątpliwości. Aspekty prawne i bioetyczne w kontekście urodzenia dziecka*, [w:] Kądział – Kołyska – Łoże: *Atrybuty kobiecości na przestrzeni dziejów*, red. A. Głowacka-Penczyńska, K. Grysińska-Jarmuła, M. Opióła-Cegiełka, Bydgoszcz 2017.

3.2.2.1. Sprawa *J.R.M. przeciwko Niderlandom*

Stan faktyczny sprawy⁸¹ – Skarżący w tej sprawie wyraził zgodę na bycie dawcą materiału genetycznego dla dwóch kobiet (pani T. i pani J.) żyjących w związku homoseksualnym, chcących mieć dzieci, przy jednoczesnym braku woli poddania się dawstwu anonimowemu, z uwagi na dostrzeganą przez nie potrzebę znajomości osoby ojca. Urodzona w efekcie sztucznej inseminacji dziewczynka jako opiekunów miała ustaloną parę kobiet. Należy zauważyć, że skarżący utrzymywał kontakt z kobietami w czasie ciąży jednej z nich, a po urodzeniu się dziecka przez okres ponad półroczny odwiedzał je regularnie. Na początku 1988 r. skarżący poinformował kobiety wychowujące dziecko, że chciałby uregulować relacje z dzieckiem i spędzać z nim jeden weekend w miesiącu. Spotkało się to z odmową i zerwaniem kontaktów przez matkę dziecka i jej partnerkę. Skarżący zwrócił się o ustalenie kontaktów z dzieckiem do sądu ds. nieletnich. Sąd dla nieletnich zauważył, że samo dawstwo nasienia jest niewystarczające jako podstawa dla stworzenia życia rodzinnego, jednak uznał sam wniosek za dopuszczalny i uzasadniony z uwagi na podtrzymywanie kontaktów z dzieckiem. Nie przyznał jednak skarżącemu prawa do kontaktów z uwagi na znaczącą różnicę zdań między skarżącym a wychowującymi dziecko kobietami co do relacji z dzieckiem, która to różnica w opinii tego sądu była sprzeczna z interesem dziecka. W wyniku apelacji sąd apelacyjny uznał samo ustanowienie kontaktów za niedopuszczalne. W uzasadnieniu wskazano, że sam fakt dawstwa nie determinuje dalszych relacji oraz że między skarżącym a dzieckiem nie ma życia rodzinnego w rozumieniu art. 8 EKPCz. Same kontakty miały zaś charakter doraźny i nie doprowadziły do powstania życia rodzinnego. Argumentację tę podzielił również Sąd Najwyższy. W swojej skardze do Komisji skarżący wskazał, że sądy holenderskie niesłusznie uznały brak istnienia życia rodzinnego, nawet gdyby przyjąć ich argumentację o braku podstaw do takiego życia w fakcie dawstwa, to jednak istnienie rzeczywistych kontaktów z dzieckiem wpłynęło na ich powstanie. Wskazał również na naruszenie art. 14 EKPCz, argumentując, że władze holenderskie dyskryminowały go w zakresie wniosku o kontakty z dzieckiem w stosunku do ojców biologicznych, którzy naturalnie poczęli dziecko i którzy mieliby prawo złożenia takiego wniosku o ustalenie kontaktów nawet, jeśli tych kontaktów wcześniej nie było.

Rozważania prawne – Komisja, odnosząc się do zarzutu z art. 8 EKPCz, stwierdziła, że ojcostwo poza faktem biologicznym oznacza również bliskie więzy osobiste, a sam fakt istnienia lub nie życia rodzinnego zależy od wielu czynników. Podkreśliła, że skarżący zgodził się zostać dawcą oraz wyraził zgodę na to, by pani T. i pani J. wspólnie wychowywały dziecko jak również, by przysługiwało im prawo opieki. W opinii Komisji miały wprowadzić miejsce

⁸¹ Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka z 8 lutego 1993 r. o niedopuszczalności w sprawie *J.R.M. przeciwko Niderlandom*, skarga nr 16944/90, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1499> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

kontakty między skarżącym a dzieckiem, ale było to na wczesnym etapie życia dziecka i zostało zakończone przez panią T. i panią J. po tym, jak skarżący wyraził wolę uregulowania swoich kontaktów. Komisja zgodziła się również z sądami holenderskimi, że dawstwo nasienia w celu sztucznego zapłodnienia nie daje prawa dla uzyskania ochrony życia rodzinnego. Co do argumentu dotyczącego kontaktów Komisja stwierdziła, że kontakty te były ograniczone w czasie i swojej intensywności, a sam wnioskodawca poza kontaktami nie wykazywał innych elementów zaangażowania w wychowanie dziecka – czy to finansowych, czy wychowawczych. W konsekwencji Komisja uznała, że sądy holenderskie postępowały prawidłowo i uznała skargę za bezzasadną. Odnosząc się do zarzutu naruszenia art. 14 EKPCz, Komisja uznała go również za bezzasadny z uwagi brak możliwości porównania relacji ojca dziecka poczętego w sposób naturalny z sytuacją skarżącego. Tym samym zarzut dyskryminacji nie znajduje uzasadnienia.

Wnioski – W powyższej sprawie mamy do czynienia z sytuacją mężczyzny, który początkowo chciał jedynie być dawcą materiału genetycznego, a z czasem zechciał uregulować swoje kontakty z dzieckiem. Co więcej zdecydował się on na wspomnianą procedurę z uwagi na fakt, że kobiety, które chciały to dziecko wychowywać, nie chciały jednocześnie sytuacji anonimowości, co świadczy o tym, że identyfikacja ojca była dla nich istotna. Podejście zaprezentowane w omawianej sprawie jest zdecydowanie inne niż w chociażby w sprawie *Evans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, gdzie stwierdzono, że wykorzystanie materiału genetycznego mężczyzny stanowić będzie podstawę do rozważenia konfliktu między pozbawieniem możliwości zostania rodzicem biologicznym (co dotyczyło matki) oraz interesem mężczyzny, którego materiału genetycznego użyto do zapłodnienia embrionu, polegającego na tym, że zostałby on zmuszony do bycia ojcem („*will be forced to become a father*”)⁸². W sprawie *Evans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* nie przyznając racji skarżącej, która wносиła o stwierdzenie sprzeczności z art. 8 EKPCz faktu, że nie może wykorzystać zapłodnionego embrionu, ETPCz powołał się na zasadę prymatu pierwszeństwa dla udzielonej zgody oraz jej zakresu. Wskazał również na brak naruszenia występujący w związku z koniecznością uzyskania wymogu zgody ojca na dalsze przechowywanie i implantację zapłodnionych komórek jajowych. Co ciekawe, w tej sprawie sądy krajowe posługiwały się pojęciem „genetyczny ojciec” w odniesieniu do zapłodnionych komórek. Stwarza to dość specyficzne wrażenie możliwości „cofnięcia” bycia ojcem w przypadku braku zgody na implementację. W odniesieniu do komentowanej sprawy wymagałoby to z kolei uwzględnienia woli bycia ojcem, gdy takowa implementacja i, co więcej, narodzenie nastąpiło. Tym samym należy uznać, że na etapie rozstrzygania sprawy *J.R.M. przeciwko Niderlandom* wola i tożsamość ojca biologicznego i jego postawa nie determinują kontaktu z dzieckiem.

⁸² Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 10 kwietnia 2007 r. w sprawie *Evans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 6339/05, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80046> (dostęp 15 listopada 2021 r.).

3.2.2.2. Sprawa *Mennesson przeciwko Francji*

Stan faktyczny sprawy – sprawa *Mennesson przeciwko Francji*⁸³ dotyczyła sytuacji uznania relacji prawnej rodzic–dziecko, w przypadku gdy dziecko było efektem procedur surogacyjnych, do których doszło za granicą. Państwo *Mennesson* zawarli umowę z surogatką w Stanach Zjednoczonych – kobieta ta przeszła procedurę zapłodnienia *in vitro* nasieniem Pana *Mennesson* i w jej efekcie urodziła na terytorium Stanów Zjednoczonych bliźnięta. Państwo *Mennesson* wrócili z dziećmi do Francji i wystąpili o wydanie francuskiego aktu urodzenia dzieci, który uznawałby ich za rodziców. Władze francuskie odmówiły wydania takiego dokumentu.

Rozważania prawne – podejmując rozważania w tej sprawie, ETPCz stwierdził, że decyzje władz francuskich nie były decyzjami, które ingerowałyby nadmiernie w prawo do życia rodzinnego skarżących. Wskazał, że możliwość wspólnego zamieszkiwania z dziećmi we Francji jest wystarczającą gwarancją dla równowagi interesów rodziców w zakresie opieki nad dziećmi oraz interesami państwa dotyczącymi zniechęcania do macierzyństwa zastępczego. Odnosząc się do praw dzieci, Trybunał stwierdził, że odmowa wydania aktu urodzenia stawiała dzieci w sytuacji niepewności prawnej, w tym ewentualnych problemów związanych z obywatelstwem. Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazał, że fakt, iż jeden z rodziców intencyjnych (ojciec) jest jednocześnie ojcem biologicznym, ma istotne znaczenie dla pochodzenia biologicznego jako elementu tożsamości⁸⁴, tym samym pozostaje w sprzeczności z najlepszym interesem dziecka.

Wnioski – w sprawie tej Trybunał uznał jednogłośnie, że odmowa władz francuskich naruszyła prawo dzieci do życia rodzinnego wynikające z EKPCz, nie odniósł się jednak do kwestii ochrony życia prywatnego czy rodzinnego ich rodziców, szczególnie ojca intencyjnego będącego jednocześnie ojcem biologicznym. Nie ma tu więc rozważań odnoszących się do respektowania praw ojców, a są jedynie (choć niezwykle ważne) rozważania dotyczące praw dzieci. Podkreślić należy, że ETPCz zauważa kwestię tożsamości, jednak zupełnie pomija aspekt relacji dziecko–ojciec biologiczny. Jak można się domyślić, z uwagi na brak konsensusu dotyczącego surogacji jak również na obawę przed zbyt ingerencją w francuski porządek prawny zakazujący tego typu praktyk. Analogiczne wnioski wystąpiły w sprawie *Labasse przeciwko Francji*⁸⁵. Sprawy te stały się później źródłem opinii doradczej ETPCz przedstawionej na wniosek Francji, w której Trybunał odnosił się do pytań związanych z tym czy dokonanie wpisu do rejestru urodzeń, małżeństw i zgonów aktu urodzenia dziecka, które urodziło się

⁸³ Wyrok ETPCz z 26 czerwca 2014 r. w sprawie *Mennesson przeciwko Francji*, skarga nr 65192/11, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-145179> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁸⁴ Zob. także wyrok ETPCz z 13 lipca 2006 r. w sprawie *Jäggi przeciwko Szwajcarii*, skarga nr 58757/00, § 37, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76412> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁸⁵ Wyrok ETPCz z 26 czerwca 2014 r. w sprawie *Labasse przeciwko Francji*, skarga nr 65941/11, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145180> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

za granicą w wyniku procedur surogacyjnych, w zakresie, w jakim w tym akcie urodzenia oznaczono matkę intencyjną jako „matkę prawną” i jednocześnie dokonując wpisu do rejestru w zakresie, w jakim akt urodzenia wskazuje ojca intencyjnego (będącego też ojcem biologicznym), państwo strona przekracza swój margines uznania zgodnie z art. 8 EKPCz oraz do tego, czy pozytywne odpowiedzi na powyższe pytania determinuje możliwość związana z tym, by matka intencyjna miała możliwość przysposobienia dziecka swojego małżonka będącego biologicznym ojcem dziecka, co stanowiłoby sposób na powstanie uznanego przez prawo stosunku matka-dziecko⁸⁶. W wydanej wówczas opinii ETPCz skupił się jedynie na aspektach proceduralnych dotyczących możliwości ustalenia relacji rodzic-dziecko i wskazał na potrzebę kierowania się jego najlepszym interesem, nie odnosząc się – analogicznie do spraw *Mennesson przeciwko Francji* i *Labassee przeciwko Francji* – do zagadnień związanych z prawami biologicznego ojca, które jednak w przypadkach prokreacji naturalnej i związanej z nią biologicznej były bardziej akcentowane.

4. Podsumowanie

W omawianym zakresie badane akty normatywne dostarczają podstaw do wyprowadzenia następujących praw i obowiązków ojców względem dzieci: 1) prawo do współdecydowania o posiadaniu dzieci, ich liczbie oraz ustaleniu okresu dzielącego kolejne narodziny; 2) prawo do wyrażania zgody na przysposobienie dziecka przez inną osobę; 3) dobrowolność uznania ojcostwa, które to uznanie zasadniczo nie może być przedmiotem sprzeciwu ani zaskarżenia.

Odnosząc się do wniosków wynikających z orzeczeń ETPCz, należy stwierdzić, po pierwsze, że Trybunał ten postrzega odmiennie relacje ojcowskie będące efektem naturalnego poczęcia, a odmiennie sytuacje wynikające z medycznie wspomaganą prokreacji. Takie podejście może wynikać z faktu, że zdaniem ETPCz państwo nie ma bezwzględnego obowiązku realizacji działań, których celem ma być zagwarantowanie trwałości relacji rodzinnych, w tym również tych z rodzicami biologicznymi. Kwestie te bywają więc oceniane z perspektywy praw i obowiązków podmiotów zainteresowanych (rodziców), ale też – a może i przede wszystkim – z uwzględnieniem interesów dziecka. Podkreśla się również, że w przypadku gdyby kontakty z rodzicem mogły zagrozić interesom lub ingerować w prawa dziecka, to zadaniem władz jest znaleźć równowagę między nimi⁸⁷.

⁸⁶ Szerzej: A. Wedeł-Domaradzka, *Uznanie w prawie krajowym stosunku prawnego rodzic-dziecko między dzieckiem urodzonym wskutek umowy o surogację za granicą a matką intencyjną (intended mother)* – wnioski z opinii doradczej nr P16-2018-001 Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, vol. XVII, A.D. MMXIX, DOI: 10.26106/5hcv-co85, s. 72 i n.

⁸⁷ Zob. wyrok ETPCz z 23 września 1994 r. w sprawie *Hokkanen przeciwko Finlandii*, skarga nr 19823/92, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57911> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

Jednocześnie należy pamiętać, że w sytuacji, w której doszłoby do stwierdzenia istnienia więzów rodzinnych z dzieckiem, zadaniem państwa jest umożliwienie nawiązania więzi oraz zapewnienie gwarancji prawnych dla nawiązania ich od momentu narodzin lub jak najszybciej będzie to możliwe. W opinii ETPCz poszanowanie życia rodzinnego wymaga również nadrzędności rzeczywistości biologicznej i społecznej nad domniemaniem prawnym (w tym domniemaniem ojcostwa męża matki), które pozostawałoby w sprzeczności z ustaleniami faktycznymi oraz życzeniami zainteresowanych osób, pozostając w konsekwencji bez rzeczywistej korzyści dla kogokolwiek⁸⁸.

W kwestiach związanych z nawiązywaniem relacji ojcowskiej, zarówno praktyka krajowa, jak i jej ocena przez ETPCz idą w kierunku uznania, że istnieje obowiązek poddania się stosownym badaniom DNA pozwalającym na ustalenie ojcostwa (ale też w ramach równouprawnienia i macierzyństwa), a brak poddania się takim badaniom może być interpretowany jako dowód na korzyść strony przeciwnej, czyli tej domagającej się ustalenia relacji rodzicielskiej. Jak wskazał ETPCz, odnosząc się do skargi *Pascaud przeciwko Francji*⁸⁹, „interes domniemanego ojca nie był sam w sobie wystarczającym argumentem, aby pozbawić skarżącego (osoby ubiegającej się o ustalenie ojcostwa) jej praw z art. 8”⁹⁰. Jedyną sytuacją, w której można odstąpić od ustalania stanu faktycznego i w konsekwencji prawdy biologicznej na temat pochodzenia, jest przypadek, w którym wystąpiłyby okoliczności (w tym śmierć domniemanego ojca i prowadzenie postępowań ekshumacyjnych w celu ustalenia ojcostwa), które mogłyby stanowić podstawę dla stwierdzenia, że nie jest pożądana zbyt rygorystyczna kontrola przy rozważaniu sprzecznych interesów w sprawach o ustalenie pochodzenia⁹¹.

W odniesieniu do prokreacji wspomaganej sytuacja jest dużo bardziej skomplikowana. Stopień skomplikowania podnosi dodatkowo fakt, że wśród państw członkowskich Rady Europy brakuje konsensusu co do metod i zakresu konsekwencji stosowania wspomaganej prokreacji. Szczególne znaczenie może mieć to w kontekście użycia komórek rozrodczych od anonimowych lub wycofujących zgodę dawców, prób nawiązania przez dawców relacji rodzicielskich. W tym aspekcie należy podkreślić, że państwa przyjmują bardzo zróżnicowaną praktykę, są takie jak Bośnia i Hercegowina, Estonia, Francja, Irlandia, Rosja, Słowenia, Wielka Brytania i Ukraina, których ustawodawstwa pozwalają biologicznemu ojcu zakwestionować domniemanie ojcostwa jego naturalnych dzieci, nawet jeśli są one społecznie włączone do rodziny prawowitego ojca i matki. Są jednak takie państwa jak Niemcy, Belgia, Hiszpania czy Luksemburg, w których dopuszczalność zakwestionowania domniemania ojcostwa przez ojca biologicznego jest możliwa tylko wtedy, gdy istnieje sprzeczność między

⁸⁸ Wyrok ETPCz w sprawie Kroon i inni przeciwko Holandii, § 32 i 40.

⁸⁹ Wyrok ETPCz z 16 czerwca 2011 r. w sprawie *Pascaud przeciwko Francji*, skarga nr 19535/08, § 64, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105157> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁹⁰ Wyrok ETPCz z 29 stycznia 2019 r. w sprawie *Mifsud przeciwko Malcie*, skarga nr 62257/15, § 18, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189641> (dostęp: 10 marca 2022 r.); tłumaczenie własne.

⁹¹ Wyrok ETPCz w sprawie *Jäggi przeciwko Szwajcarii*.

rzeczywistością społeczną a prawnie ustalonym ojcostwem. W niektórych państwach, w tym w Polsce, możliwe jest również zakwestionowanie domniemania ojcostwa przez organy publiczne (prokurator). Są też takie państwa, w których biologicznego ojca wykluczono z kręgu osób, które mogą kwestionować domniemanie ojcostwa, nawet jeśli istnieją faktyczne relacje rodzinne między ojcem biologicznym a jego naturalnymi dziećmi. Zalicza się do nich Azerbejdżan, Chorwację, Finlandię, Węgry, Włochy, Łotwę, Monako, Słowację i Szwajcarię⁹².

Skomplikowana sytuacja dotyczy też surogacji, łączącej w sobie często elementy dawstwa komórek rozrodczych i ustalania relacji rodzinnych. W tym aspekcie również między państwami członkowskimi Rady Europy brakuje konsensusu, co w konsekwencji prowadzi do realizacji przez ojców swoich praw. Co więcej, w przypadku surogacji transgranicznych i możliwego konfliktu między systemami, które rozpoznają surogację i tymi, które jej nie uznają, może się pojawić konflikt między prawami ojców biologicznych, intencyjnych, a czasami i męża surogatki, na którego ojcostwo może wskazywać domniemanie.

⁹² Wyrok ETPC z 21 grudnia 2010 r. w sprawie Chavdarov przeciwko Bułgarii, skarga nr 3465/03, § 24 i 25, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102338> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

III. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie ogólnego utrzymywania relacji rodzinnych

1. Standardy prawne Organizacji Narodów Zjednoczonych

W nawiązaniu do tytułowego ogólnego wyznaczania relacji rodzinnych między ojcem i dzieckiem warto wskazać zwłaszcza na unormowania konwencji antydyskryminacyjnej, gdzie precyzowanie statusu ojca stanowi niejako refleks unormowań przeciwdziałających dyskryminacji kobiety w życiu rodzinnym. W art. 5 konwencji antydyskryminacyjnej zobowiązuje państwa strony do podjęcia wszelkich stosownych kroków w celu: 1) zmiany społecznych i kulturowych wzorców zachowania mężczyzn i kobiet w celu likwidacji przesądów i zwyczajów lub innych praktyk, opierających się na przekonaniu o niższości lub wyższości jednej z płci albo na stereotypach roli mężczyzny i kobiety; 2) zapewnienia, aby wychowanie w rodzinie wyrabiało właściwe rozumienie macierzyństwa jako funkcji społecznej oraz poczucie wspólnej odpowiedzialności mężczyzn i kobiet za wychowanie i rozwój ich dzieci, przy założeniu, że wzgląd na dobro dzieci ma zawsze podstawowe znaczenie. Uszczegółowieniem tego przepisu jest m.in. art. 16 ust. 1 lit. d i f konwencji antydyskryminacyjnej, zgodnie z którym obowiązkiem państw stron jest podjęcie wszelkich niezbędnych kroków w celu likwidacji dyskryminacji kobiet we wszystkich sprawach wynikających z zawarcia małżeństwa i stosunków rodzinnych, a w szczególności zapewnienie, na warunkach równości z mężczyznami i z uwzględnieniem najważniejszego dobra dzieci: 1) równych praw i obowiązków rodzicielskich (niezależnie od tego, czy rodzice są małżeństwem) w sprawach dotyczących ich dzieci; 2) równych praw i obowiązków w zakresie opieki, kurateli, wychowania i przysposobienia dzieci oraz w zakresie innych podobnych instytucji, jeżeli prawo krajowe je przewiduje.

Zdaniem Olgi Frańczak, powyższe unormowania należy traktować jako reakcję na stereotypowe przypisywanie wyłącznie kobietom odpowiedzialności za wychowanie dzieci, co ma stanowić ich obowiązek wobec rodziny i społeczeństwa⁹³. Jednocześnie „przekonanie społeczne, że to rolą kobiet jest wychowywanie dzieci, zniechęca ojców do aktywnego zaangażowania się w ten proces i korzystania z przysługujących im urlopów”⁹⁴. Wobec tego art. 5

⁹³ O. Frańczak, *Zagadnienie stereotypów płci w Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW)*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, nr 5, s. 59.

⁹⁴ O. Frańczak, *Zagadnienie...*, s. 60.

oraz art. 16 ust. 1 lit. d i f konwencji antydyskryminacyjnej mają przyczynić się do likwidacji tych przesądów i zwyczajów.

Podobny do powyższego przedmiot regulacji zawiera Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.⁹⁵ W art. 18 ust. 1 stanowi bowiem: „Państwa-Strony podejmą wszelkie możliwe starania dla pełnego uznania zasady, że oboje rodzice ponoszą wspólną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka. Rodzice lub w określonych przypadkach opiekunowie prawni ponoszą główną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka. Jak najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka ma być przedmiotem ich największej troski”. Innymi słowy, przepis ten formułuje zasadę, zgodnie z którą ojciec wspólnie i na równi z jego matką ponosi główną odpowiedzialność za wychowanie i rozwój swojego dziecka; ponadto w jak w największym stopniu troszczy się o zabezpieczenie interesów dziecka. Ten aspekt „równości” w kontekście art. 18 KPD został też wyraźnie potwierdzony w Komentarzu Ogólnym nr 7 (2005) Komitetu Praw Dziecka, w którym ojciec i matka (oryginalna kolejność wymienienia – przyp. B.M.) są określani jako „równi opiekunowie” (ang. *equal caregivers*)⁹⁶. Jednocześnie wypada zaznaczyć, że wspomniany Komentarz Ogólny nr 7 (2005), z uwagi na nadany mu tytuł i cel, odniósł tę wspólną odpowiedzialność i równość w opiece przede wszystkim do realizacji praw dziecka „we wczesnym dzieciństwie”⁹⁷. Według Komitetu Praw Dziecka chodzi o uwzględnienie wszystkich małych dzieci: w chwili urodzenia i w okresie niemowlęcym, w latach przedszkolnych, a także w okresie pójścia do szkoły. W związku z tym Komitet zaproponował roboczą definicję wczesnego dzieciństwa jako okresu do ukończenia ósmego roku życia⁹⁸. Na tym tle trzeba zauważyć, że analizowany art. 18 ust. 1 KPD nie dokonuje analogicznego zawężenia zakresu podmiotowego jego stosowania (do dziecka we wczesnym dzieciństwie). Przez to normuje sytuację dziecka w rozumieniu art. 1 KPD, a zatem każdej istoty ludzkiej w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletniość. Oczywiście wychowanie i rozwój, o których stanowi art. 18 ust. 1 KPD, następują (powinny następować) ze szczególną intensywnością „we wczesnym dzieciństwie”, dlatego walor Komentarza Ogólnego nr 7 (2005) należałoby oceniać nie jako zawężający, lecz raczej eksponujący wyjątkowy okres życia dziecka, w którym niezbędna jest istotna rola ojca – równego matce opiekuna. Po tym okresie obowiązki ojca wynikające z art. 18 ust. 1 KPD pozostają oczywiście nadal aktualne.

W nawiązaniu do powyższego, na gruncie art. 18 ust. 1 KPD podkreślono, że omawiana Konwencja jest jednym z pierwszych traktatów, który w kontekście praw człowieka służących dziecku odzwierciedla postanowienia konwencji antydyskryminacyjnej (art. 5 tej

⁹⁵ Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.; dalej: KPD.

⁹⁶ Zob. <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/GeneralComment7Rev1.pdf>, s. 9 (dostęp: 10 marca 2022 r.).

⁹⁷ Komentarz Ogólny nr 7 (2005)…, s. 1.

⁹⁸ Komentarz Ogólny nr 7 (2005)…, s. 2.

konwencji). Większość społeczeństw dopiero niedawno zauważyła, że ojcowie, podobnie jak matki, mogą i powinni podejmować się codziennej opieki nad dziećmi, a także zarówno matki, jak i ojcowie mają obowiązki finansowe oraz prawa w stosunku do dzieci⁹⁹.

Warto ponadto wskazać na ściśle powiązanie omawianych obowiązków ojców (ujmowanych także w aspekcie równościowym względem matki) z prawem dziecka do „obojga rodziców”, dla którego podstawą są także przepisy KPD. Można je ujmować jako prawo do doświadczania troski obojga rodziców, do więzi osobistej i uczuciowej z ojcem i matką¹⁰⁰.

Odnosząc się do standardów prawnych ONZ w omawianym zakresie, warto zasygnalizować również wskazania wynikające ze źródeł *soft law*, do których można zaliczyć w szczególności rezolucje Rady Praw Człowieka ONZ¹⁰¹. W kilku z nich, dotyczących ochrony rodziny, organ ten szczególnie podkreślił, że podstawowymi elementami polityki rodzinnej są: równość kobiet i mężczyzn oraz wspólne obowiązki rodzicielskie i domowe¹⁰², a także wezwał państwa członkowskie do uznania zasady wspólnej odpowiedzialności rodzicielskiej za wychowanie i rozwój dziecka oraz równego podziału obowiązków zawodowych i rodzinnych między kobietami i mężczyznami¹⁰³. W ten sposób Rada Praw Człowieka ONZ dostrzegła potrzebę dodatkowego wzmocnienia znaczenia unormowań zawartych w powyżej zasygnalizowanych przepisach konwencji antydyskryminacyjnej oraz KPD.

2. Standardy prawne Rady Europy

Ogólną ochronę relacji rodzinnych, w tym też między ojcem i dzieckiem, wprowadza przede wszystkim art. 8 ust. 1 EKPCz przez poszanowanie życia rodzinnego. Dotyczy to w zasadzie rodziny już istniejącej, choćby tylko formalnie. Zakłada jej istnienie albo przynajmniej potencjalny związek między np. dzieckiem urodzonym poza małżeństwem i jego naturalnym ojcem albo związek zrodzony z rzeczywistego małżeństwa, nawet jeśli życie rodzinne nie zostało jeszcze w pełni stworzone, a także stosunki zrodzone w drodze legalnej i rzeczywistej

⁹⁹ R. Hodgkin, P. Newell, *Implementation handbook for the Convention on the rights of the child*, Geneva 2007, s. 235, <https://www.unicef.org/lac/media/22071/file/Implementation%20Handbook%20for%20the%20CRC.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁰⁰ K. Orzeszyna, *Prawo dziecka do wychowania przez ojca i matkę*, „TEKA Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2019, nr 2, s. 269 i 272.

¹⁰¹ Por. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 15 marca 2006 r. nr A/RES/60/251, https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/A.RES.60.251_En.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁰² Rezolucja z 19 czerwca 2017 r. nr A/HRC/35/L.21, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G17/166/41/pdf/G1716641.pdf?OpenElement> (dostęp: 10 marca 2022 r.); Rezolucja z 27 czerwca 2016 r. nr A/HRC/32/L.35, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G16/132/14/pdf/G1613214.pdf?OpenElement> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁰³ Rezolucja z 22 czerwca 2015 r. nr A/HRC/RES/29/22, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/163/18/pdf/G1516318.pdf?OpenElement> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

adopcji¹⁰⁴. Przy czym naturalne więzi między ojcem i dzieckiem, w tym również urodzonym poza małżeństwem, są tak ważne, że nawet gdy życie rodzinne, w sensie życia razem, z różnych powodów się kończy, dalsze kontakty między nimi są pożądane i nie można ich ograniczać. Wynika z tego potrzeba zapewnienia rozwiedzionym rodzicom dostępu do dziecka i właściwego z nim kontaktu, czego można pozbawić tylko wyjątkowo¹⁰⁵. To tylko niektóre aspekty poszanowania życia rodzinnego, na które warto zwrócić uwagę na tle art. 8 ust. 1 EKPCz. Jednocześnie, jak twierdzi się w doktrynie prawa, katalog praw wyprowadzanych z tego przepisu nie ma charakteru zamkniętego, a jego obszar interpretacji poszerzyło orzecznictwo ETPCz¹⁰⁶. Stąd też w kolejnych fragmentach niniejszego opracowania będzie przeprowadzona analiza tej płaszczyzny badawczej.

Do relacji ojcowskich odnosi się też art. 7 ust. 1 i art. 8 konwencji o statusie. Pierwszy z przepisów stanowi, że o ile pochodzenie dziecka pozamałżeńskiego zostało ustalone w odniesieniu do obojga rodziców, to władza rodzicielska nie może być przyznana z mocy prawa wyłącznie ojcu. Regulacja ma wykluczać taką sytuację przypisania władzy rodzicielskiej wówczas, gdy pochodzenie dziecka pozamałżeńskiego od matki zostało ustalone zgodnie z art. 2 konwencji o statusie (tzn. na podstawie faktu urodzenia). Oczywiście dotyczy to wyłącznie przypadków, w których matka może sprawować władzę rodzicielską; nie stoi zaś na przeszkodzie wprowadzeniu przepisów prawa krajowego zezwalających na automatyczny powrót władzy rodzicielskiej wyłącznie do ojca w momencie, gdy matka nie jest w stanie jej sprawować¹⁰⁷. Z kolei art. 8 konwencji o statusie gwarantuje ojcu (lub matce) dziecka pozamałżeńskiego, któremu nie przysługuje władza rodzicielska, względnie nie wykonuje tej władzy, możliwość uzyskania prawa do kontaktów z dzieckiem „w określonych przypadkach”. Ich wskazanie powinno nastąpić w prawie wewnętrznym umawiających się stron, np. przez postanowienie, że prawo to powinno być przyznane zawsze wtedy, gdy wymaga tego interes dziecka lub gdy nie byłoby to sprzeczne z tym interesem. Przyznanie tego prawa dostępu zostałoby uzależnione od decyzji organu sądowego lub administracyjnego, który określałby – w razie potrzeby – zakres i sposób korzystania¹⁰⁸.

W ramach źródeł *soft law* należy zwrócić uwagę zwłaszcza na Zalecenie Nr R (94) 14 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie spójnych i zintegrowanych zasad polityki rodzinnej, przyjęte 22 listopada 1994 r.¹⁰⁹ Załącznik do zalecenia

¹⁰⁴ M.A. Nowicki, *Wokół...*, komentarz do art. 8 EKPCz; K.A. Strzępek, *Zakres ochrony Artykułu 8 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – uwagi ogólne na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Prawo i Więź” 2020, nr 3, s. 284.

¹⁰⁵ M.A. Nowicki, *Wokół...*, komentarz do art. 8 EKPCz.

¹⁰⁶ H. Pietrzak, *Prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców a „opieka naprzemienna”*, [w:] *Prawa i obowiązki członków rodziny*, red. M. Gołowkin-Hudała, P. Sobczyk, A. Wilk, t. 2, Lublin 2018, s. 106.

¹⁰⁷ *Raport...*, s. 4–5.

¹⁰⁸ *Raport...*, s. 5.

¹⁰⁹ Tekst zalecenia dostępny w: *Prawa dziecka – dokumenty Rady Europy*, zbiór i oprac. P.J. Jaros, Warszawa 2013, s. 358–361, https://brpd.gov.pl/sites/default/files/prawa_dziecka_dokumenty_rady_europy.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).

stanowi m.in., że: „Rodzina musi stać się miejscem szczególnego promowania równości, włącznie z równością wobec prawa pomiędzy kobietami i mężczyznami, poprzez wprowadzenie podziału obowiązków związanych z utrzymaniem domu i opieką nad dziećmi oraz, uszczegóławiając, poprzez zmienianie się i uzupełnianie przez matkę i ojca w pełnieniu swych ról”. Warte odnotowania jest ponadto Zalecenie CM/Rec(2006)19 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich w sprawie strategii wspierania pozytywnego rodzicielstwa, przyjęte 13 grudnia 2006 r.¹¹⁰ W pkt 5 załącznika do tego zalecenia wskazano na konieczność poświęcenia szczególnej uwagi „ważnej roli ojców w opiece i wychowaniu dzieci, uwzględniając szczególnie zasadę równości płci, wpływ, jaki na rodzinę ma godzenie pracy i życia rodzinnego oraz rozbięcie rodziny, w efekcie czego bardzo często ojcowie żyją z dala od swych dzieci”.

Na podobne aspekty położono też nacisk w Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1921 (2013) „Równość płci, godzenie życia prywatnego i zawodowego oraz wspólna odpowiedzialność”, przyjętej 25 stycznia 2013 r. W jej ramach Zgromadzenie Parlamentarne wezwało władze państw członkowskich m.in. do poszanowania prawa ojców do współodpowiedzialności poprzez zapewnienie, że prawo rodzinne przewiduje, w przypadku separacji lub rozvodu, możliwość wspólnej opieki nad dziećmi, w ich najlepszym interesie, która opiera się na wzajemnym porozumieniu¹¹¹.

Szczególne znaczenie wydaje się jednak mieć Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015) „Równość i wspólna odpowiedzialność rodzicielska: rola ojców”, przyjęta 2 października 2015 r. Położono w niej wyjątkowy nacisk na zagwarantowanie i promowanie równości między rodzicami od momentu pojawienia się dziecka, zwłaszcza na zaangażowanie obojga w wychowanie dziecka, korzystne dla jego rozwoju, a także wspólną odpowiedzialność rodzicielską (prawa, obowiązki i odpowiedzialność w odniesieniu do dzieci). W tym kontekście wymaga lepszego rozpoznania i odpowiedniego docenienia rola ojców względem dzieci, w tym bardzo małych¹¹². Według bowiem Zgromadzenia Parlamentarnego „ojcowie mają czasem do czynienia z przepisami, praktykami i uprzedzeniami, które mogą spowodować pozbawienie ich trwałych relacji z dziećmi”¹¹³. Stąd też wyrażono przekonanie, że rozwijanie wspólnej odpowiedzialności rodzicielskiej: 1) pomaga wykraczać poza stereotypy płci dotyczące ról rzekomo przypisywanych kobietom i mężczyznom w rodzinie; 2) jest odzwierciedleniem zmian socjologicznych, jakie zaszły w ciągu ostatnich 50 lat w organizacji życia prywatnego i rodzinnego¹¹⁴. W tym świetle Zgromadzenie Parlamentarne

¹¹⁰ Tekst dostępny w: *Prawa dziecka...*, s. 370–381.

¹¹¹ Zob. pkt 8.4. Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1921 (2013), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19478&lang=en> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹¹² Zob. pkt 1 Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=22220> (dostęp: 10 marca 2022 r.); tłumaczenie własne.

¹¹³ Zob. pkt 2 Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015).

¹¹⁴ Zob. pkt 4 Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015).

wezwało państwa członkowskie m.in. do: 1) zapewnienia rodzicom, względem ich dzieci, równych praw wynikających z przepisów i praktyki administracyjnej, w tym każdemu rodzicowi prawa do informacji i zabrania głosu przy podejmowaniu ważnych decyzji mających wpływ na życie i rozwój dziecka, w najlepszym interesie dziecka¹¹⁵; 2) wprowadzenia do swojego prawa zasady współzamieszkania po separacji, ograniczając wszelkie wyjątki od niej do przypadków maltretowania lub zaniedbywania dzieci lub przemocy w rodzinie, z określeniem czasu, przez jaki dziecko mieszka z każdym z rodziców, dostosowanym do potrzeb i interesów dziecka¹¹⁶; 3) uwzględnienia zasady wspólnego zamieszkania przy przyznawaniu świadczeń socjalnych¹¹⁷.

Na marginesie można dodać, że w podobnym kierunku zmierzają unormowania innych organizacji regionalnych. Przykładowo, art. 18 ust. 2 Afrykańskiej Karty Praw i Dobrobytu Dziecka, przyjętej 1 lipca 1990 r., wskazuje na konieczność zapewnienia równości praw i obowiązków małżonków w odniesieniu do dzieci w okresie małżeństwa oraz w przypadku jego rozwiązania, a art. 19 ust. 2 tego aktu – prawo każdego dziecka, które jest oddzielone od jednego lub obojga rodziców, do utrzymywania stałych relacji osobistych i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców¹¹⁸.

3. Standardy wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

3.1. Zakres ochrony prawa do życia rodzinnego w kontekście utrzymywania relacji rodzinnych

Kwestia utrzymywania relacji rodzinnych należy do tego zakresu spraw, które znajdują odzwierciedlenie w szerokim orzecznictwie ETPCz. Wynika to przede wszystkim z faktu, że sprawy dotyczące utrzymywania relacji z rodzicami, a w szczególności z jednym z nich, w przypadku rozpadu związku rodziców dziecka są sprawami budzącymi wiele emocji i generującymi wiele nieporozumień. Ten zakres tematyczny należy do tego typu spraw, w których regulacje prawne (nawet jeśli są właściwe) często w konfrontacji z praktyką stosowania przepisów powodują poważne konflikty. Nie zmienia to faktu, że między rodzicami a ich dziećmi istnieje więź określana jako życie rodzinne i więź ta istnieje bez względu na to, czy rodzice są nadal małżeństwem, czy też pozostają w innym stałym związku, czy się rozstali¹¹⁹. W konsekwencji po zakończeniu związku zarówno matka, jak i ojciec mają prawo

¹¹⁵ Zob. pkt 5.3. Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015).

¹¹⁶ Zob. pkt 5.5. Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015).

¹¹⁷ Zob. pkt 5.7. Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015).

¹¹⁸ https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹¹⁹ Wyrok ETPCz z 11 lipca 2000 r. w sprawie Ciliz przeciwko Holandii, skarga nr 29192/95, § 59; <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59160>; wyrok ETPCz z 6 kwietnia 2010 r. w sprawie Mustafa i Armağan Akın przeciwko Turcji, skarga nr 4694/03, § 19, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97957> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

do tego, by utrzymywać relacje z dzieckiem. Warto podkreślić, że w przypadku ojców zdarzają się sytuacje, w których do powstania „życia rodzinnego” nie dojdzie, ale nie z winy ojców, a ze względu na postawę matek bądź inne okoliczności o charakterze obiektywnym. Trybunał uznaje wówczas, że wyjątkowo może to zostać objęte ochroną charakterystyczną dla „życia rodzinnego”¹²⁰. W takich przypadkach ETPCz ocenia możliwość rozwinięcia się życia rodzinnego między ojcem a dzieckiem oraz postawę ojca w zakresie chęci nawiązania relacji z dzieckiem, zaangażowanie ojca i eksponowaną przez niego wolę i potrzebę kontaktu¹²¹.

3.2. Utrzymywanie relacji rodzinnych

3.2.1. Sprawa *Santos Nunes przeciwko Portugalii*

Stan faktyczny sprawy¹²² – skarżący w tej sprawie pozostawał w związku z kobietą, która w 2002 r. urodziła córkę. Skarżący, który dowiedział się o ciąży krótko przed urodzeniem się dziecka, po jego narodzinach wystąpił o ekspertyzę genetyczną i został uznany za ojca dziewczynki, wystąpił również o opiekę nad nią. W trakcie trwania procedury okazało się, że matka dziecka przekazała je małżeństwu G., wskazując, że nie stać jej było na jej wychowanie. Małżeństwo G. złożyło wniosek o adopcję dziewczynki. W 2004 r. sąd przyznał skarżącemu opiekę nad dzieckiem. Uzasadnił to tym, że miał on lepsze warunki do wychowania dziecka niż jego matka, a nawet jeśli były one gorsze niż małżeństwa G., to jednak ci ostatni swoim postępowaniem zignorowali obowiązujące przepisy. Pomimo wydania tego rozstrzygnięcia małżonkowie G. uchylali się od jego wykonania, podejmując jednocześnie próby wszczynania nowych postępowań. W konsekwencji w 2006 r. konieczna była bardziej bezpośrednia ingerencja polegająca na aresztowaniu pana G. Dopiero po tym wydarzeniu pani G. zdecydowała się na oddanie dziecka. Sąd wyznaczył okres przejściowy na wykonanie wyroku, pozostawiając jednak dziecko u G. przy jednoczesnym ustanowieniu prawa do odwiedzin na rzecz ojca. W 2009 r. okres przejściowy został uznany za zakończony, a dziewczynka zamieszkała ze skarżącym. Państwo G. otrzymali prawo odwiedzin. Z czasem państwa G. uznano za winnych uprowadzenie dziecka – otrzymali wyrok dwóch lat pozbawienia wolności w zawieszeniu oraz musieli zapłacić odszkodowanie. W swojej skardze skarżący

¹²⁰ Wyrok ETPCz z 22 czerwca 2004 r. w sprawie *Pini i inni przeciwko Rumunii*, skargi nr 78028/01 i 78030/01, § 143 i 146, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61837> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹²¹ Decyzja ETPCz z 29 czerwca 1999 r. o dopuszczalności w sprawie *Nylund przeciwko Finlandii*, skarga nr 27110/95, decyzja; wyrok ETPCz z 17 listopada 2015 r. w sprawie *Nekvedavicius przeciwko Litwie*, skarga nr 1471/05, § 36, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158802>; decyzja ETPCz z 18 marca 2008 r. o dopuszczalności w sprawie *Hülsmann przeciwko Niemcom*, skarga nr 33375/03, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85951>; wyrok ETPCz z 21 grudnia 2010 r. w sprawie *Anayo przeciwko Niemcom*, skarga nr 20578/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102443> oraz wyrok ETPCz z 18 maja 2006 r. w sprawie *Różański przeciwko Polsce*, skarga nr 55339/00, § 64, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124956>, (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹²² Wyrok ETPCz z 22 maja 2012 r. w sprawie *Santos Nunes przeciwko Portugalii*, skarga nr 61173/08, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110981> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

zarzucił rządowi beczynność i podkreślił brak staranności władz portugalskich, a także przewlekłość postępowania w celu wykonania postanowienia o przyznaniu mu opieki nad dzieckiem. Działania te naruszyły art. 6 i 8 EKPCz.

Rozważania prawne – Trybunał uznał, że doszło do naruszenia art 8 EKPCz. Stwierdził w szczególności, że nietypowość sytuacji w tej sprawie, wykraczająca poza spór między biologicznymi rodzicami, nie zwalnia państwa od dołożenia wszelkich starań w celu zapewnienia skarżącemu wykonania orzeczenia przyznającego opiekę nad dzieckiem. Trybunał wyraził zdziwienie, że wysiłki podejmowane przez władze krajowe nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, szczególnie, że w tego typu sprawach niezwykle istotny jest czas i to, jakie jego upływ ma konsekwencje dla stosunków między dzieckiem a rodzicem, z którym dziecko nie zamieszkuje. Trybunał wskazał na brak staranności władz portugalskich w poszanowaniu życia prywatnego skarżącego.

Wnioski – W sprawie tej mamy do czynienia z sytuacją nieuwzględnienia woli i potrzeb ojca dziecka. W opinii ETPCz poziom tego nieuwzględnienia był na tyle dotkliwy, że stanowił podstawę naruszenia art. 8 EKPCz. Co za tym idzie, nawet jeśli zadaniem ETPCz nie jest zastępowanie władz krajowych w ich kompetencjach dotyczących podejmowanych środków w zakresie utrzymywania kontaktów, to jednak ma prawo dokonywania oceny ich skuteczności z perspektywy dobrej wiary podmiotów zaangażowanych oraz uwzględniania najlepszego interesu dziecka.

3.2.2. Sprawa *Hoffman przeciwko Niemcom*

Stan faktyczny sprawy¹²³ – Skarżący jest ojcem córki urodzonej poza związkiem małżeńskim. W dwa lata po jej urodzeniu rozstał się z matką dziecka. Sąd ustalił jego kontakty z dzieckiem, które wykonywane były przez kolejne trzy lata. Po tym czasie matka dziewczynki wystąpiła z wnioskiem o odebranie ojcu prawa do wizyt, argumentując to faktem braku korzystania z nich i w konsekwencji braku istnienia więzi między nim a córką. W kolejnych latach odbyły się spotkania z córką z udziałem jej matki oraz pracowników Centrum Opieki nad Dzieckiem, jednak emocjonalnie były one obciążające dla dziewczynki. Finalnie oświadczyła ona, że nie uznaje skarżącego za swojego ojca oraz nie wyraża woli utrzymywania z nim kontaktów. W konsekwencji sądy krajowe uchyliły pierwotne postanowienie dotyczące kontaktów. Decyzja ta została przez ojca dziewczynki zaskarżona, jednak kolejne instancje sądów krajowych utrzymywały ją w mocy, motywując to respektowaniem najlepszego interesu dziecka. Kierując swoją skargę do ETPCz, skarżący wskazał, że kontakty między nim a córką mieszczą się w zakresie najlepszego interesu dziecka, a fakt, że nie miały miejsca, jest winą matki dziewczynki.

¹²³ Wyrok ETPCz z 11 października 2001 r. w sprawie *Hoffmann przeciwko Niemcom*, skarga nr 34045/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59719> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

Rozważania prawne – Trybunał uznał skargę za zasadną, przypominając, że między dzieckiem a jego rodzicami istnieje więź, która równa się życiu rodzinnemu¹²⁴. Korzystanie z wzajemnych kontaktów przez dzieci i ich rodziców stanowi element życia rodzinnego niezależny od tego, czy relacja między rodzicami dziecka trwa, czy też uległa rozpadowi. Wskazał jednocześnie, że skarżący mieszkał ze swoją córką prawie dwa lata oraz zyskał prawo do kontaktów, tym samym kolejne decyzje organów krajowych odmawiające mu tych kontaktów należy uznać za ingerencję w prawo chronione art. 8 EKPCz. Zadaniem ETPCz jest ustalenie, czy owa ingerencja była uzasadniona. W celu ustalenia tego Trybunał poddał więc sytuację skarżącego ocenie z perspektywy trzech testów: legalności, celowości i konieczności. Jeśli chodzi o legalność, ETPCz wskazał na odpowiednią podstawę prawną w prawie krajowym, jeśli chodzi natomiast o celowość, podkreślił, że orzeczenia sądów kwestionowane przez skarżącego miały uzasadniony cel ochrony „zdrowia lub moralności” oraz „praw i wolności” dziecka. Najszerze rozważania dotyczyły testu konieczności. W tym zakresie ETPCz wskazał, że państwa mają w zakresie kwestii objęcia dziecka opieką szeroki margines oceny¹²⁵. Kontroli sądowej wymagają jednak takie kwestie, jak ograniczenie kontaktów rodziców z dzieckiem oraz gwarancje dotyczące skutecznej ochrony prawa rodziców i dzieci dla poszanowania ich życia rodzinnego. Konieczne jest także zapewnienie równowagi między interesem dziecka a jego rodzica. Przy czym szczególnie należy brać pod uwagę najlepszy interes dziecka, zwłaszcza że może on przeważać nad interesem rodzica, choć istotne jest, by rodzic miał zagwarantowaną możliwość odniesienia się do ustalonych przez sąd okoliczności i przedstawienia swojego stanowiska w tej kwestii. Jednakże w odniesieniu do niniejszej sprawy nie można pominąć szczególnej pozycji ojca – czyli ojca dziecka pozamałżeńskiego. W tym zakresie według ETPCz sądy krajowe nie mogą podejmować działań powodujących zróżnicowane podejście do oceny sytuacji dzieci ojców małżonków i ojców nie-małżonków. Ewentualne różnice w traktowaniu w zależności od urodzenia w ramach małżeństwa lub poza nim, aby mogły być uznane za zgodne z EKPCz, muszą być oparte na ważnych powodach¹²⁶. W opinii Trybunału sam fakt uznania, że ojcowie nieślubnych dzieci mają z nimi mniejszy kontakt i w konsekwencji nie są zainteresowani wykonywaniem swoich praw, nie jest uznawany za uzasadniony, szczególnie w odniesieniu do skarżącego, który po narodzinach córki zamieszkiwał z matką dziecka oraz wykazywał zainteresowanie kontaktami z dzieckiem.

Wnioski – Analizując sytuację kontaktów z dzieckiem, sądy przede wszystkim opierają się na zabezpieczeniu najlepszego interesu dziecka. Tak również było w tym przypadku, gdy sądy uznały, że napięte relacje między rodzicami i wynikająca z nich postawa dziecka uzasadniają ograniczenie kontaktów¹²⁷. Nie mam jednak uzasadnienia dla dość problematycznego w tej

¹²⁴ Zob. wyrok ETPCz w sprawie Keegan przeciwko Irlandii, § 44.

¹²⁵ Wyrok ETPCz w sprawie Keegan przeciwko Irlandii, § 41.

¹²⁶ Wyrok ETPCz z 3 października 2000 r. w sprawie Camp i Bourimi przeciwko Holandii, skarga nr 28369/95, § 38, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58824> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹²⁷ Wyrok ETPCz w sprawie Keegan przeciwko Irlandii, § 43.

sprawie stanowiska rządu, który uznał, że ojcowie dzieci, które urodziły się poza małżeństwem, często nie byli zainteresowani wykonywaniem swoich praw jako rodzice i kontaktami ze swoimi dziećmi. Co więcej, sądy krajowe uważały, że ojcowie pozostający w takich relacjach mogli w każdej chwili opuścić rodzinę niemażeńską. W konsekwencji nawet, jeśli wzrosła liczba rodzin niebędących małżeństwem, to jednak często uwzględnia się stanowisko matki dziecka co do kontaktów drugiego z rodziców¹²⁸. Taka perspektywa władz krajowych musi być uznana nie tylko jako dyskryminująca (co właśnie wskazał ETPCz jako naruszenie), ale również wypacza perspektywę oceny sytuacji dziecka, gdyż nie koncentruje się odpowiednio na jego najlepszym interesie.

3.2.3. Sprawa *Vojnity przeciwko Węgrom*

Stan faktyczny sprawy¹²⁹ – Skarżący rozwiódł się z matką swojego syna i wyrokiem sądu uzyskał prawo do kontaktów z nim. Z czasem zwrócił się do sądu o przywrócenie opieki lub ponowne uregulowanie kontaktów. Sąd odrzucił jego wniosek, uznając, że dziecko nie powinno zmieniać środowiska społecznego. Przygotowane na potrzeby postępowania opinie psychologów nie wskazywały na szkodliwy wpływ skażającego na syna, podkreślały, że między ojcem a dzieckiem jest luźny, ale regularny kontakt. Fakt religijnej pobożności skarżącego, który przynależał do wyznania Hit Gyülekezete (Zgromadzenie Wiary), nie powinien mieć wpływu na jego kontakty z synem. W dwa lata później organ krajowy zajmujący się opieką nad dziećmi wniósł o umieszczenie dziecka u starszego brata, gdyż matka uznana została za niezdolną do opieki. Potencjalna możliwość umieszczenia dziecka u skarżącego została odrzucona z uwagi na bezwzględny prozelityzm skarżącego w stosunku do syna oraz jego nieodpowiednie warunki mieszkaniowe. Wyznaczony w postępowaniu biegły psycholog wskazał, że chłopiec ma silne więzi emocjonalne z rodzeństwem i matką, jednak więzi z ojcem są słabe i nacechowane fanatyzmem religijnym ojca. Syn skarżącego został umieszczony u brata z utrzymaniem jednak prawa do kontaktów ojca. Z czasem brat wniósł o pozbawienie skarżącego prawa do kontaktów z dzieckiem. Biegły po zbadaniu brata i syna skarżącego (choć nie samego skarżącego) stwierdził, że skarżący ma szkodliwy wpływ na chłopca, jak również wskazał, że kontakty powinny zostać ograniczone. Kierując się tą opinią, sąd krajowy wydał wyrok odbierający skarżącemu prawo do kontaktów z dzieckiem. Sądy kolejnych instancji podtrzymywały to orzeczenie, wskazując, że skarżący nadużywał prawa do kontaktów celem wywarcia na syna wpływu i przekonania go do własnych wierzeń religijnych, a nie w celach, które byłyby realizacją prawa do utrzymywania relacji

¹²⁸ Wyrok ETPCz w sprawie Keegan przeciwko Irlandii, § 50.

¹²⁹ Wyrok ETPCz z 12 lutego 2013 r. w sprawie Vojnity przeciwko Węgrom, skarga nr 29617/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116409>; wyrok ETPCz z 30 listopada 2010 r. w sprawie P.V. przeciwko Hiszpanii, skarga nr 35159/09, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101943> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

rodzic-dziecko. Skarżący, zwracając się do ETPCz, wskazał, że odmowa prawa do kontaktów z synem była determinowana jego wyznaniem, co stanowi dyskryminujące zachowanie w korzystaniu z prawa do życia prywatnego i rodzinnego gwarantowanego przez art. 8 EKPCz. Skarżący zarzucił ponadto naruszenie art. 9 EKPCz dotyczącego swobody wolności myśli, sumienia i wyznania.

Rozważania prawne – Podejmując się zbadania tej sprawy, ETPCz stwierdził, że wzajemne relacje ojca i syna stanowią fundamentalny element życia rodzinnego, są w konsekwencji chronione w oparciu o art. 8 EKPCz. Zdaniem Trybunału w pierwszej kolejności ustalenia wymaga fakt odnoszący się do tego, czy wystąpiła różnica w traktowaniu skarżącego w zakresie korzystania przez niego z prawa do poszanowania życia rodzinnego. Zadaniem ETPCz jest w konsekwencji ustalenie, czy prawo do kontaktów z dzieckiem zostało odebrane mu z powodu przekonań religijnych. Trybunał podkreślił, że sądy krajowe, wydając swoje rozstrzygnięcia, kierowały się w pierwszej kolejności interesem dziecka. Zauważył jednak, że podejmując takie rozstrzygnięcie, do swoich rozważań sądy krajowe dodały również czynnik przekonań religijnych skarżącego i możliwości ich wpływu na dziecko. W szczególności ETPCz podkreślił podejście sądu okręgowego, który wskazał, że „irracjonalny światopogląd skarżącego uniemożliwiał mu wychowywanie dziecka”¹³⁰. Sąd okręgowy wskazał również, że skarżący podczas kontaktów z dzieckiem chciał przekazać mu swoje przekonania religijne, choć sąd okręgowy nie poczynił w tym zakresie jakichś szerszych rozważań. W konsekwencji w opinii Trybunału przekonania religijne skarżącego miały bezpośredni wpływ na wynik rozpatrywanej sprawy. Trybunał wskazał, że ewentualna różnica w traktowaniu może mieć miejsce, jednak musi być uzasadniona, rozsądna i proporcjonalna¹³¹. Zdaniem ETPCz cel, jakim jest ochrona zdrowia i praw dziecka, jest celem uzasadnionym, jednak należy ustalić, czy istnieje proporcjonalność między pozbawieniem ojca prawa do kontaktów z dzieckiem a uzasadnionym celem ochrony. W takich przypadkach postępowania prowadzone przez organy krajowe korzystają z marginesu oceny, jaki posiadają państwa członkowskie Rady Europy w zakresie uzasadnienia odmiennego traktowania. W analizowanej sprawie uzasadnieniem dla ograniczenia kontaktów z synem była ochrona zdrowia psychicznego dziecka przed stresem wynikającym z przekazywania przez skarżącego swoich przekonań religijnych. W opinii ETPCz władze krajowe powinny brać pod uwagę ten czynnik i w tym zakresie ich postępowanie było zasadne, jednak Trybunał ma wątpliwości co do tego, czy kwestia ta kwalifikuje się jako bardzo ważny powód pozwalający na zróżnicowane traktowanie. Wątpliwości te powstają w szczególności w odniesieniu do relacji, jakie wynikają z prawa do poszanowania życia rodzinnego oraz wolności religijnej, jak również z prawa do poszanowania przekonań filozoficznych i religijnych rodziców w zakresie edukacji swoich dzieci. Oczywiście inaczej

¹³⁰ Wyrok ETPCz w sprawie Vojnity przeciwko Wegrom § 31; tłumaczenie własne.

¹³¹ Wyrok ETPCz z 16 grudnia 2003 r. w sprawie Palau-Martinez przeciwko Francji, skarga nr 64927/01, § 39, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61548> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

wgląda sytuacja w przypadku zgodnego pożycia i wspólnego wyznania rodziców dziecka i faktu, że rodzice ci chcą przekazać swoje poglądy dziecku, a inaczej w przypadku odmiennego podejścia rodziców do kwestii wyznania. Sama jednak odmiennność stanowiska rodziców w kwestii wyznania nie może determinować ograniczenia tych uprawnień w stosunku do jednego z nich. Trybunał nie znalazł dowodów na to, że przekonania religijne skarżącego wiązały się z niebezpiecznymi praktykami lub narażały jego syna na krzywdę fizyczną lub psychiczną. Można uznać je za niepokojące czy kłopotliwe, ale nie wyrządzały one krzywdy, a z pewnością taka okoliczność nie wynika z przeprowadzonego przez organy krajowe postępowania. Trybunał argumentował to faktem, że utrzymanie więzi rodzinnych bardziej leży w interesie dziecka niż ich zerwanie, gdyż zerwanie skutkuje odcięciem dziecka od jego korzeni¹³². Radykalizm zastosowanego środka nie był uzasadniony okolicznościami, które muszą być absolutnie wyjątkowe¹³³. Takich jednak w rzeczonej sprawie nie wykazano, co stanowiło naruszenie zarówno zasady proporcjonalności, jak i zasady niedyskryminacji.

Wnioski – Jak wynika z analizowanej sprawy, organom krajowym przysługuje prawo w ograniczeniu relacji rodzic-dziecko. Aby jednak można było te relacje ograniczyć, czy nawet – jak w tym przypadku – pozbawiać relacji z dzieckiem któregoś z rodziców, muszą mieć miejsce absolutnie wyjątkowe okoliczności. Okoliczności te muszą być bezwzględnie determinowane ochroną dobra dziecka i wymagać będą na poziomie krajowym przekonującego uzasadnienia. Sam fakt, że jeden z rodziców wyznaje określoną wiarę i jest w tych wyznaniach niezwykle gorliwy oraz przekazuje posiadane przez siebie przekonania własnemu dziecku, nie uzasadnia ograniczenia kontaktów. Aby takie ograniczenie było zasadne, musiałaby mieć miejsce konkretna i stwierdzona przez organy krajowe krzywda czyniona dziecku. Sprawy dotyczącego kontaktów z dzieckiem w aspekcie religii zawierają w sobie jednak słusznie aspekt oceny tego, czy pozbawienie kontaktów nie jest determinowane religią¹³⁴.

3.2.4. Sprawa *Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii*

Stan faktyczny sprawy¹³⁵ – Skarżący w tej sprawie Salgueiro da Silva po zakończeniu związku małżeńskiego zawarł z matką dziecka, która miała wykonywać władzę rodzicielską, umowę regulującą jego kontakty z dzieckiem. Kobieta jednak nie wywiązywała się

¹³² Wyrok ETPCz z 19 września 2000 r. w sprawie Gnahoré przeciwko Francji, skarga nr 40031/98, § 59, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58802> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹³³ Wyrok ETPCz z 8 lipca 1987 r. w sprawie W. przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 9749/82, § 77, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57600> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹³⁴ Wyrok ETPCz z 23 czerwca 1993 r. w sprawie Hoffmann przeciwko Austrii, skarga nr 12875/87, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57825> (dostęp: 10 marca 2022 r.). W wyroku ETPCz w sprawie Palau-Martinez przeciwko Francji oraz w wyroku ETPCz z dnia 16 maja 2006 w sprawie Deschomets przeciwko Francji, skarga nr 31956/02, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78267> (dostęp: 10 marca 2022 r.) podjęto zagadnienie sytuacji, gdy skarżący należeli do mniejszościowych lub niepopularnych grup religijnych.

¹³⁵ Wyrok ETPCz z 21 grudnia 1999 r. w sprawie Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii, skarga nr 33290/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58404> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

z postanowień umowy i odmawiała respektowania prawa do kontaktu. Skarżący złożył więc wniosek o przyznanie mu władzy rodzicielskiej, uzasadniając to brakiem wykonywania umowy przez matkę oraz faktem, że dziecko zamieszkiwało u rodziców matki, którzy byli Świadkami Jehowy. W odpowiedzi matka zarzuciła, że nowy partner ojca dziecka wykorzystywał je seksualnie. Przedstawione opinie psychologów spowodowały przyznanie ojcu władzy rodzicielskiej oraz uznały zarzut wykorzystania seksualnego za bezpodstawny. Dziecko zamieszkało z ojcem, jednak zostało uprowadzone przez matkę, która jednocześnie odwołała się do sądu apelacyjnego. Sąd ten stwierdził, że opieka nad małym dzieckiem co do zasady powinna być przyznana matce. Wyjątkiem od tej zasady mogą być ważne powody, których jednak sąd apelacyjny nie znalazł. Skarżącemu przyznano prawo do kontaktu w dzieckiem i dokładnie je określono. Sąd apelacyjny stwierdził również, że dziecko powinno żyć w tradycyjnej portugalskiej rodzinie, do której nie zaliczył relacji ojca z jego partnerem. W konsekwencji skarżący wniósł skargę do ETPCz, zarzucając naruszenie art. 8 w zw. z art. 14 EKPCz z uwagi na dyskryminację w kontaktach z dzieckiem determinowaną jego orientacją seksualną.

Rozważania prawne – Odnosząc się do podniesionych zarzutów, Trybunał wskazał, że wyrok sądu apelacyjnego stanowi ingerencję w prawo skarżącego do poszanowania jego życia rodzinnego i uzasadnia stosowanie art. 8 EKPCz, który często jest stosowany w przypadkach ustalania relacji rodzic–dziecko po rozwodzie lub separacji¹³⁶. Trybunał wskazał, że sam skarżący nigdy nie kwestionował faktu, iż interesy jego córki są najważniejsze, a jednym z nich są kontakty z ojcem. Trybunał wskazał ponadto, że „korzystając z praw i wolności gwarantowanych przez Konwencję, artykuł 14 zapewnia ochronę przed odmiennym traktowaniem, bez obiektywnego i rozsądnego uzasadnienia”¹³⁷. W konsekwencji ustalenia wymaga, czy miało miejsce odmienne traktowanie i czy było ono uzasadnione. W aspekcie pierwszego ustalenia ETPCz stwierdził, że krajowy sąd apelacyjny, przyznając władzę rodzicielską matce, wprowadził do uzasadniania nowy czynnik poza najlepszym interesem dziecka, a mianowicie fakt, że skarżący był homoseksualistą pozostającym w relacji w innym mężczyzną, czyli z uwagi na ten fakt oceniono go inaczej niż matkę dziecka. Co do uzasadnienia różnego traktowania należy wskazać, że Trybunał nie znalazł ku temu powodów, uznał wprawdzie, że orzeczenie sądu apelacyjnego miało na celu ochronę zdrowia i praw dziecka, ale nie łączył jej z orientacją ojca, szczególnie, że sąd apelacyjny oparł swoje ustalenia jedynie na analizie dowodów sądu niższej instancji i orzekając wyłącznie na podstawie postępowania pisemnego. W opinii ETPCz sąd apelacyjny dokonał więc rozróżnienia opartego na rozważaniach dotyczących

¹³⁶ Wyrok ETPCz w sprawie Hoffmann przeciwko Austrii, § 29; decyzja Komisji z 13 lipca 1987 r. w sprawie Irlen przeciwko Niemcom, skarga nr 12246/86, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-450> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹³⁷ Wyrok ETPCz w sprawie Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii, § 26; tłumaczenie własne.

orientacji seksualnej skarżącego, a takowe nie jest dopuszczalne, co za tym idzie stwierdził, że doszło do naruszenia art. 8 w zw. z art. 14 EKPCz.

Wnioski – Odmowa opieki nad dzieckiem stanowiła ingerencję w prawo skarżącego do poszanowania jego życia rodzinnego. W przypadku takiej ingerencji, determinowanej dodatkowo zróżnicowanym podejściem w zakresie korzystania z praw zawartych w EKPCz, niezbędnym jest wykazania, czy takowe zróżnicowanie jest uzasadnione. W analizowanym przypadku takiego uzasadnienia nie sformułowano. Wskazano jedynie na homoseksualizm skarżącego, jednak nie znaleziono ani nie przeprowadzono jakichkolwiek badań czy analiz związanych z tym, jak relacja, w której pozostaje ojciec, wpływa, czy mogłaby wpłynąć na dziecko. Nie jest wykluczone, że postawa życiowa, preferencje czy zachowanie rodzica mogą powodować wydanie rozstrzygnięcia ograniczające lub nawet w ostateczności niedopuszczające kontaktów z dzieckiem. Wymagać by to jednak musiało wykazania, że działania rodzica pozostają w faktycznej sprzeczności z najlepszym interesem dziecka. W powyższej sprawie takich dowodów nie znaleziono, a co za tym idzie – nie było możliwe zróżnicowane traktowanie.

3.2.5. Sprawa *Nazarenko przeciwko Rosji*

Stan faktyczny sprawy¹³⁸ – Skarżący w tej sprawie po rozwodzie z matką dziecka ubiegał się o podtrzymanie kontaktów z córką. Po rozwodzie strony ustaliły, że córka będzie przebywać ze skarżącym w tygodniach parzystych, a z matką w tygodniach nieparzystych. W styczniu, czerwcu, lipcu i sierpniu córka miała też zamieszkiwać ze skarżącym przez jeden wybrany przez siebie tydzień. W czasie wykonywania swojego prawa do kontaktu z dzieckiem skarżący zauważył siniak na ciele córki i odmówił jej powrotu, wskazując, że córka może być ofiarą przemocy ze strony nowego partnera matki. Prowadzone postępowania wykazały, że sytuacja zarówno matki, jak i ojca jest podobna, ale z uwagi na wiek oraz płeć dziecka powinno ono przebywać przede wszystkim u matki. Nie potwierdziły się podejrzenia o znęcanie, jednak dziecko nie powróciło do matki. Powrót nastąpił dopiero po porwaniu dziecka przez matkę. Gdy skarżący wystąpił ponownie o przyznanie opieki nad córką i pozbawienie swojej byłej małżonki praw rodzicielski, kobieta wystąpiła z powództwem dotyczącym zaprzeczenia ojcostwa skarżącego. Ojcostwo skarżącego zostało zaprzeczone, a on sam został pozbawiony statusu rodzicielskiego. Skarżący zarzucił, że ustanie jego statusu rodzicielskiego pozbawiło go prawa do utrzymywania kontaktu z córką.

Rozważania prawne – Podejmując się rozstrzygnięcia tej sprawy, ETPCz stwierdził, że w pierwszej kolejności musi ustalić, czy pomiędzy skarżącym a córką istniał związek, który obejmuje życie prywatne lub rodzinne w rozumieniu art. 8 EKPCz. Wskazał, że pojęcie „życie

¹³⁸ Wyrok ETPCz z 16 lipca 2015 r. w sprawie *Nazarenko przeciwko Rosji*, skarga nr 39438/13, dostępne: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156084> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

rodzinne” nie ogranicza się tylko do związków opartych na małżeństwie i może obejmować również inne *de facto* więzi „rodzinne”, w głównej mierze oparte na istnieniu więzi osobistych. Trybunał wskazał, że w tej sprawie mamy do czynienia z sytuacją, w której mężczyzna uważał się za ojca dziecka, urodziło się ono w czasie trwania małżeństwa, przez pięć lat trwania małżeństwa zajmował się córką i w konsekwencji – jak ustalili biegli – między nim i córką wywiązała się ścisła więź, a oni sami uważali siebie za ojca i córkę. Tym samym relacja ta podlega ochronie jako „życie rodzinne”. Zdaniem Trybunału w przypadku zaistnienia takich więzów istnieje obowiązek państwa podjęcia działań na rzecz ich utrzymania, a przypadku gdyby nie były utrzymywane – do podjęcia działań na rzecz ponownego połączenia rodzica z dzieckiem. Trybunał nie uważa, aby istnienie sztywnej listy osób mających prawo do kontaktów z dzieckiem było zasadne. Brak możliwości zastosowywania wobec takiego katalogu osób wyjątków stoi w sprzeczności z potrzebą uwzględnienia najlepszego interesu dziecka.

Wnioski – Odnosząc się do powyższej sprawy, należy wskazać, że ochrona życia rodzinnego wymaga zachowania sprawiedliwej równowagi między interesem dziecka a interesami rodziców przy zapewnieniu nadrzędnej pozycji najlepszego interesu dziecka. Państwa strony mają za zadanie w odniesieniu do spraw dotyczących kontaktów z dziećmi każdorazowo analizować aspekt najlepszego interesu dziecka, brak podjęcia takiej analizy powoduje, że państwo nie wywiązuje się ze swoich obowiązków na gruncie art. 8 EKPCz. Utrzymywania kontaktu z kimś, kto wprawdzie nie jest biologicznym ojcem, ale z kim dziecko ma silne relacje, pozostaje w sferze uwzględnienia najlepszego interesu tego dziecka. Sztywny brak dopuszczalności utrzymania takich relacji uznaje się za sprzeczny z art. 8 EKPCz.

3.2.6. Sprawa *Onodi przeciwko Węgrom*

Stan faktyczny sprawy¹³⁹ – Skarżący poślubił matkę swojej córki w 1994 r. Związek ten zakończył się w 2006 r. rozwodem. Strony uzgodniły, że córka zamieszka z matką, a ojciec będzie miał z nią regularny kontakt, ustalenie to zostało zatwierdzone przez sąd. W tym samym roku jednak kontakt z córką zerwał się na skutek rzekomej niechęci córki do jego kontynuowania. Skarżący zwrócił się do sądu w celu wyegzekwowania zawartej umowy dotyczącej kontaktów z dzieckiem. Sąd nakazał takie wykonanie, ale – jak ustalono – praktyka była różna z uwagi na fakt, że matkę ukarano kilkukrotnie grzywną za brak stosowania się do jego postanowień. Sam skarżący również przez pewien czas nie korzystał z możliwości kontaktu, co było spowodowane konfliktem między stronami. Jednakże w kolejnych latach skarżący podejmował próby wyegzekwowania postanowień kontraktu, sąd opiekuńczy pomimo wniosków ojca nie podjął starań, by te kontakty ułatwić. Kierując skargę do ETPCz,

¹³⁹ Wyrok ETPCz z 30 maja 2017 r. w sprawie *Ónodi przeciwko Węgrom*, skarga nr 38647/09, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-173800> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

skarżący zarzucił władzom węgierskim brak podjęcia skutecznych środków w celu wyegzekwowania kontaktu z córką, co stanowiło naruszenie art. 8 EKPCz.

Rozważania prawne – Rozstrzygając tę sprawę, ETPCz stwierdził, że faktycznie były pewne trudności po stronie ojca, jeśli chodzi o kontakty z córką, ale były one następstwem wrogości córki wobec niego i wynikającej z tego faktu frustracji potęgowanej faktem braku zaangażowania władz krajowych w egzekwowanie postanowień umowy. Tym samym ETPCz nie podzielił argumentu rządu węgierskiego, który wskazywał, że to zachowanie ojca spowodowało brak kontaktu. Co więcej, zdaniem ETPCz to organy krajowe przyczyniły się do pogorszenia relacji ojciec–córka, po pierwsze – będąc nieefektywnymi w egzekwowaniu postanowień dotyczących kontaktów, po drugie – zmieniając je na mniej korzystne dla skarżącego na pewnym etapie postępowania, po trzecie – popadając w liczne zwłoki w rozpatrywaniu wniosków skarżącego.

Wnioski – W sprawie tej ETPCz stwierdził naruszenie art. 8 EKPCz przez niewypełnienie pozytywnych obowiązków przez państwo węgierskie. Trybunał zauważył, że organy krajowe w głównej mierze nie były w stanie wyegzekwować kontaktu z uwagi na brak współpracy matki dziecka, a następnie negatywny stosunek dziecka do ojca. Nie zrobiły jednak nic, aby kontakt ojciec–dziecko stopniowo przywracać. Co więcej, władze krajowe powinny próbować poszukiwać również innych środków na zachowanie, utrzymanie czy przywrócenie kontaktu niż tylko te, które wynikały z samej aktywności skarżącego. Nawet jeśli państwo, na jakimś etapie było pozbawione możliwości nałożenia skutecznych sankcji na matkę, to powinno w dalszej perspektywie zapewnić przestrzeganie obowiązków pozytywnych¹⁴⁰.

4. Podsumowanie

Na gruncie *hard law* i *soft law* można mówić o kilku elementach kształtujących sytuację prawną ojca w relacji do dziecka, odnoszącą się do ogólnego utrzymywania relacji rodzinnych. Po pierwsze, ojców obciąża główna odpowiedzialność – na równi z kobietą – za wychowanie i rozwój dziecka. Po drugie, mają oni równe z matkami prawa i obowiązki rodzicielskie względem dzieci (niezależnie od tego, czy ojcowie pozostają w związku małżeńskim), w tym też należy dążyć do równego podziału obowiązków zawodowych między kobietami i mężczyznami. Po trzecie, w sytuacji gdy ojcu dziecka pozamałżeńskiego nie przysługuje władza rodzicielska, względnie nie wykonuje on tej władzy, gwarantuje mu się prawo do kontaktów z dzieckiem „w określonych przypadkach”, uwzględniających przede wszystkim

¹⁴⁰ Wyrok ETPCz z 26 czerwca 2003 r. w sprawie *Maire przeciwko Portugalii*, skarga nr 48206/99, § 76, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61184>. Do podobnych wniosków ETPCz doszedł również w wyroku z 28 czerwca 2016 r. sprawie *Malec przeciwko Polsce*, skarga nr 28623/12, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174160> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

interes dziecka. Warto też zwrócić uwagę na postulowane w ramach *soft law* wprowadzenie do porządku prawnego państw zasady współzamieszkania po separacji, ograniczającej wszelkie wyjątki do przypadków maltretowania lub zaniedbywania dzieci lub przemocy w rodzinie, z określeniem czasu, przez jaki dziecko mieszka z każdym z rodziców, dostosowanym do potrzeb i interesów dziecka. Ta zasada powinna być uwzględniana również przy przyznawaniu świadczeń socjalnych.

Orzecznictwo ETPCz jednoznacznie wskazuje, że art. 8 EKPCz obejmuje prawo rodzica do tego, by organy państwa podjęły działania mające na celu ustanowienie, utrzymanie czy przywrócenie kontaktów z dzieckiem. Relacje osobiste dziecko–rodzic są jednymi z najistotniejszych z perspektywy rozwoju dziecka i jego wychowania, a ich istnienie niemal zawsze jest zgodne z najlepszym interesem dziecka. Jedynie sytuacje, w których dziecko na skutek utrzymania relacji z obojgiem czy którymś z rodziców byłoby narażone na szkodę, są podstawą dla ograniczenia czy zakończenia kontaktów. Przy czym analizując aspekty ewentualnej szkody czy możliwej do wyrządzenia przez rodzica krzywdy, sądy krajowe muszą być w stanie faktycznie to udowodnić¹⁴¹. Analizując zagadnienie kontaktów, należy podkreślić, że ETPCz wielokrotnie wskazywał, iż decydujące dla oceny prawidłowości działania władz krajowych jest również to, czy władze te podjęły wszelkie niezbędne kroki w celu ułatwienia wyegzekwowania kontaktów¹⁴². Z perspektywy skuteczności i prawidłowości działania władz krajowych niezwykle istotne jest również uwzględnienie aspektu temporalnego, gdyż zbyt długi czas, w którym kontakty nie miałyby miejsca, może generować nieodwracalne konsekwencje dla relacji między dzieckiem a rodzicem. W konsekwencji, w sytuacjach, w których dziecko nie będzie odczuwało potrzeby zachowania kontaktu, obowiązki państwa są mniejsze i ograniczają się do możliwego wyegzekwowania kontaktów, aczkolwiek ze świadomością, że władze krajowe będą miały ograniczony wpływ na poprawę sytuacji rodzica, z którym ten kontakt nie jest utrzymywany¹⁴³. Szczególne znaczenie pozytywnych obowiązków państwa w kontekście kontaktów rodzic–dziecko jest widoczne w sytuacjach detencyjnych. Jak wynika z orzecznictwa ETPCz, te pozytywne obowiązki obejmują „zobowiązania do zapewnienia odpowiednich, jak najmniej stresujących dla osób odwiedzających jak to tylko możliwe, warunków korzystania z widzeń z dziećmi, mając na względzie praktyczne skutki osadzenia”¹⁴⁴. Warto podkreślić, że poza art. 8 EKPCz w kontekście spraw dotyczących kontaktu

¹⁴¹ Wyrok ETPCz z 18 lutego 2020 r. w sprawie Cînta przeciwko Rumunii, skarga nr 3891/19, § 47–48, a sądy nie ustaliły ani nie oceniły najlepiej pojętego interesu dziecka § 52–55, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201533> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁴² Wyrok ETPCz z 25 stycznia 2000 r. w sprawie Ignaccolo-Zenide przeciwko Rumunii, skarga nr 31679/96, § 94, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58448>; wyrok ETPCz z 27 czerwca 2000 r. w sprawie Nuutinen przeciwko Finlandii, skarga nr 32842/96, § 127, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58736> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁴³ Wyrok ETPCz z 7 lutego 2017 r. w sprawie Wdowiak przeciwko Polsce, skarga nr 28768/12, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174055> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁴⁴ Wyrok ETPCz z 17 kwietnia 2012 r. w sprawie Horych przeciwko Polsce, skarga nr 13621/08, § 131, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125015> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

często przywoływany jest art. 6 EKPCz. Ma to miejsce z uwagi na występujący „niedowład” organów krajowych, które mimo składania licznych wniosków procesowych przez rodziców nie są w stanie uregulować kontaktu¹⁴⁵. Organy krajowe muszą jednocześnie zdawać sobie sprawę ze zmieniających się realiów dotyczących życia rodzinnego. Nie zawsze życie rodzinne koncentruje się w małżeństwie, a co za tym idzie – istnieje potrzeba zabezpieczenia równego traktowania pozycji ojców małżonków i ojców, którzy nie są małżonkami matek¹⁴⁶. Coraz częściej postępowania dotyczące uzyskania dostępu do dzieci mogą być – i w praktyce są – inicjowane przez ojców biologicznych¹⁴⁷, którzy wcześniej albo nie byli zainteresowani, albo nie byli w stanie udowodnić swojego biologicznego ojcostwa. Odnosząc się do relacji rodzic–dziecko, kluczowe znaczenie ma również aspekt niedyskryminacyjny. W przypadkach, w których mogłaby wystąpić jakakolwiek dyskryminacja, w szczególności oparta na płci bądź orientacji seksualnej, konieczne jest wykazanie, że zróżnicowane traktowanie uzasadnione jest szczególnie przekonującymi i ważkimi powodami. Co więcej, jeżeli różnica w traktowaniu wynika z płci lub orientacji seksualnej, należy wskazać, że margines oceny państwa jest wąski¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Wyrok ETPCz z 9 lipca 2020 r. w sprawie Brunner przeciwko Polsce, skarga nr 71021/13, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-205866> (dostęp: 10 marca 2022 r.). Także, D. Rajska, *Parent-Child Relationship Cases Before the ECtHR*, SocioEconomic Challenges, Volume 4, Issue 1, 2020, [https://doi.org/10.21272/sec.4\(1\).36-64.2020](https://doi.org/10.21272/sec.4(1).36-64.2020), s. 54–55.

¹⁴⁶ Wyrok ETPCz z 3 grudnia 2009 r. w sprawie Zaunegger przeciwko Niemcom, skarga nr 22028/04, § 59 i 60, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96020> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁴⁷ Wyrok ETPCz w sprawie z Schneider przeciwko Niemcom dnia 15 września 2011 r., 17080/07 w sprawie § 12, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106171> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁴⁸ Wyrok ETPCz z 16 września 2021 r. w sprawie X przeciwko Polsce, skarga nr 20741/10 § 70, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211799> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

IV. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie szczegółowych praw i obowiązków wynikających z relacji rodzinnych

1. Standardy prawne Organizacji Narodów Zjednoczonych

W powyższym aspekcie zwraca się uwagę przede wszystkim na to, że szczególne znaczenie z punktu widzenia ułatwienia mężczyznom angażowania się i wspierania ich dzieci i rodzin mają przepisy prawa pracy oraz mieszkaniowe i finansowe¹⁴⁹. Zwłaszcza Zalecenie Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 191¹⁵⁰ z 15 czerwca 2000 r., odnoszące się do stosowania Konwencji nr 103 dotyczącej ochrony macierzyństwa (zrewidowanej w 1952 roku), przyjętej w Genewie dnia 28 czerwca 1952 r.¹⁵¹, dotyczy szczegółowych praw ojców związanych z zatrudnieniem. Punkt 10 tego zalecenia stanowi:

- 1) W przypadku śmierci matki przed zakończeniem urlopu poporodowego, pracujący ojciec dziecka powinien być upoważniony do skorzystania z urlopu długości równej niewykorzystanej części poporodowego urlopu macierzyńskiego.
- 2) W przypadku choroby lub pobytu w szpitalu matki po porodzie i przed zakończeniem urlopu poporodowego oraz jeżeli matka nie może opiekować się dzieckiem, pracujący ojciec dziecka powinien być uprawniony do urlopu długości niewykorzystanej części poporodowego urlopu macierzyńskiego, zgodnie z ustawodawstwem i praktyką krajową, w celu sprawowania opieki nad dzieckiem.
- 3) Zatrudniona kobieta lub ojciec dziecka powinien być uprawniony do urlopu rodzicielskiego w okresie następującym po zakończeniu urlopu macierzyńskiego [...].

Przy czym powyższe zalecenie zastrzega wyraźnie, że wymienione prawa powinny być gwarantowane również w odniesieniu do rodziców adopcyjnych¹⁵².

Z kolei w kontekście zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w zatrudnieniu i działalności zawodowej warto nawiązać do Konwencji nr 156 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej równości szans i traktowania pracowników obu płci: pracowników

¹⁴⁹ *Man in Families and Family Policy in a Changing World*, United Nations, New York 2011, s. 4, <https://www.un.org/esa/socdev/family/docs/men-in-families.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁵⁰ *Konwencje i zalecenia Międzynarodowej Organizacji Pracy 1919–2012*, t. 2, 1974–2012, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014, s. 1341–1343, http://www.dialog.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/tom%20II.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁵¹ Dz.U. z 1976 r. Nr 16, poz. 99.

¹⁵² *Konwencje i zalecenia...*, s. 1343.

mających obowiązki rodzinne¹⁵³ (dotąd nieratyfikowanej przez Polskę). To ostatnie pojęcie oznacza w szczególności osoby mające obowiązki wobec dzieci będących na ich utrzymaniu, których wypełnianie ogranicza tym osobom możliwości przygotowania się do działalności zawodowej, rozpoczęcia jej, uczestniczenia w niej lub rozwijania jej. Co prawda treść konwencji nie odnosi się wyraźnie do sytuacji prawnej ojców względem dzieci, to jednak promuje ona równy podział obowiązków rodzinnych między mężczyzn i kobiety, odchodząc w tym zakresie od tradycyjnego przypisywania tych obciążeń z korzyścią dla ojca¹⁵⁴. W tym aspekcie zatem wskazana konwencja normuje pośrednio relacje rodzinne stanowiące przedmiot niniejszego opracowania.

2. Standardy prawne Rady Europy

W odniesieniu do oznaczenia szczegółowych praw i obowiązków ojców względem dzieci w systemie regionalnym praw człowieka podstawową rolę wydaje się odgrywać art. 8 ust. 1 EKPCz. Przy czym wymaga podkreślenia, że jest to przede wszystkim konsekwencja bogatego dorobku orzeczniczego ETPCz narosłego na gruncie tego przepisu, a nie samego jego brzmienia, z którego wynika bardzo ogólnie określona powinność poszanowania życia prywatnego i rodzinnego każdej osoby. Kwestie te zostaną poddane szczegółowej analizie w dalszej części opracowania.

W omawianym kontekście warto wskazać także na art. 6 ust. 1 konwencji o statusie. Według tego przepisu: „Ojciec i matka dziecka pozamałżeńskiego mają w zakresie jego utrzymania takie same obowiązki, jakby pochodziło ono z małżeństwa”. Z jednej strony zatem, unormowanie to podkreśla obowiązek ojca dziecka pozamałżeńskiego dotyczący jego utrzymania, z drugiej zaś wskazuje, że powinność ta odnosi się na równi (a nawet przede wszystkim) do mężczyzn pozostających w związku małżeńskim. Zgodnie z Raportem wyjaśniającym do konwencji o statusie, w celu ustalenia treści, zakresu, czasu trwania itp. powyższego obowiązku należy odwołać się do odpowiednich przepisów prawa wewnętrznego dotyczących dzieci urodzonych w związku małżeńskim. Także tej sferze normowania pozostawia się określenie odpowiednich składek ojca (także matki oraz członków ich rodziny) na pokrycie alimentów¹⁵⁵.

Szczegółowe prawo ojca względem dziecka sygnalizuje ponadto Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015) „Równość i wspólna odpowiedzialność rodzicielska: rola ojców”. Wzywa ona mianowicie państwa członkowskie do wprowadzenia

¹⁵³ Zob. <http://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k156.html> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁵⁴ H. Szewczyk, *Równe prawa pracujących małżonków i innych osób pełniących obowiązki rodzinne a zachowanie równowagi między życiem zawodowym i rodzinnym*, [w:] *Prawa i obowiązki członków rodziny*, t. 3, *Równe prawa w życiu rodzinnym*, red. M. Gołowkin-Hudała, P. Sobczyk, A. Wilk, Lublin 2019, s. 211.

¹⁵⁵ *Raport...*, s. 4.

m.in. płatnego urlopu rodzicielskiego dostępnego dla ojców, preferując przy tym model niezbywalnych okresów urlopu¹⁵⁶.

Podobną gwarancję przewidziano w załączniku I do Zalecenia Nr R (79) 17 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich dotyczącego ochrony dzieci przed niewłaściwym traktowaniem, przyjętego 13 września 1979 r.¹⁵⁷ Zgodnie z pkt 1 lit. f tego załącznika jednym z elementów oddziaływania prewencyjnego jest poświęcenie szczególnej uwagi okresowi prenatalnemu, aby wspierać tworzenie emocjonalnej więzi między rodzicami a nowo narodzonym dzieckiem poprzez uznanie znaczącej roli ojca przy matce i dziecku, np. przez umożliwienie ojcu wzięcia udziału w porodzie oraz rozważenie możliwości udzielenia mu urlopu z tytułu urodzenia dziecka bez utraty dochodu.

Kwestie urlopowe dostrzeżono także w Strategii na rzecz równości płci 2018–2023, przyjętej przez Komitet Ministrów Rady Europy w marcu 2018 r. W tym dokumencie przyjęto, że wzięcie pod uwagę społecznego znaczenia urlopu macierzyńskiego i ojcowskiego oraz roli obojga rodziców w wychowaniu dzieci warunkują „pełne i równe przestrzeganie praw człowieka zarówno w odniesieniu do kobiet, jak i mężczyzn”. W ocenie Komitetu Ministrów należy bowiem promować równy podział nieodpłatnej pracy w gospodarstwie domowym i opieki, w celu pokonania stereotypów związanych z płcią, zapewnienia równowagi między życiem zawodowym i prywatnym kobiet i mężczyzn oraz zbliżenia się do rzeczywistej równości płci¹⁵⁸.

3. Standardy wynikające z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

3.1. Zakres ochrony sytuacji prawnej ojca względem dziecka w zakresie szczegółowych praw i obowiązków wynikających z relacji rodzinnych

Jeśli chodzi o regulacje szczególne odnoszące się do sytuacji praw i obowiązków ojców w kontekście szczegółowych praw i obowiązków wynikających z relacji rodzinnych, należy uznać, że orzecznictwo w tym zakresie jest najuboższe. Wynika to z pewnością z dwóch powodów. Po pierwsze, sama EKPCz nie zawiera w sobie regulacji dotyczących praw związanych z zabezpieczeniem finansowym, uprawnieniami pracowniczymi czy uprawnieniami socjalnymi. W zakresie tych ostatnich bardziej adekwatny jest Komitet Spraw Socjalnych, aczkolwiek efektywność jego rozstrzygnięć jest nieporównywalnie mniejsza niż rozstrzygnięcia, których dokonuje ETPCz. W niektórych przypadkach jednak możliwe jest wskazanie na uprawnienia i obowiązki dotyczące sfery socjalnej, a korespondujące w szczególności z art. 8 EKPCz,

¹⁵⁶ Zob. pkt 5.12. Rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015).

¹⁵⁷ Tekst dostępny w: *Prawa dziecka...*, s. 445–451.

¹⁵⁸ Rada Europy. *Strategia na rzecz równości płci 2018–2023*, s. 12, <https://rm.coe.int/gender-equality-strategy-2018-2023-pl/168097fa52> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

art. 14 EKPCz oraz art. 1 Protokołu nr 1 do EKPCz. Jeśli chodzi o art. 8 EKPCz jako ogólnie odnoszący się do relacji rodzinnych i art. 14 EKPCz chroniący przed niedyskryminacją, to ich zastosowanie należy uznać za uniwersalne w praktyce i mające zastosowanie do kwestii związanych z urlopami, utrzymaniem dziecka, odnośnie zaś do Protokołu nr 1 do EKPCz, to przede wszystkim ma on zastosowanie do spraw związanych z dziedziczeniem.

3.2. Sytuacja prawna ojca względem dziecka w zakresie szczegółowych praw i obowiązków

3.2.1. Sprawa *Konstantin Markin przeciwko Rosji*

Stan faktyczny sprawy¹⁵⁹ – Konstantin Markin był rosyjskim żołnierzem pracującym jako operator wywiadu radiowego. W dniu urodzenia przez jego żonę trzeciego dziecka sąd rozstrzygnął o ich rozwodzie. Skarżący i jego żona zawarli notarialną umowę dotyczącą opieki nad dziećmi. Dzieci te miały zamieszkiwać ze skarżącym. Skarżący poprosił więc w macierzystym miejscu pracy o udzielenie mu trzyletniego urlopu rodzicielskiego. Wniosek o urlop został odrzucony. Skarżący rozpoczął procedurę przed sądem krajowym, uzasadniając złożenie wniosku faktem, że był jedynym opiekunem trójki dzieci, a odmowa udzielenia mu urlopu narusza zasadę równości kobiet i mężczyzn. Skarżący zarzucił, że odmowa przyznania mu urlopu rodzicielskiego stanowiła dyskryminację ze względu na płeć, co stanowi naruszenie art. 14 w zw. z art. 8 EKPCz.

Rozważania prawne – Rozstrzygając tę sprawę, Wielka Izba ETPCz¹⁶⁰ stwierdziła, że kwestia równości płci jest obecnie jednym z ważniejszych aspektów aktywności Rady Europy i tylko niezwykle ważne powody mogą uzasadniać zróżnicowane traktowanie. Wskazano, że wprowadzenie art. 8 EKPCz nie obejmuje prawa do urlopu rodzicielskiego ani nie nakłada na państwa żadnego pozytywnego obowiązku zapewnienia dodatków z tytułu urlopu rodzicielskiego, to jednak instrumenty te sprzyjają opiece nad dziećmi, a co za tym idzie – wchodzą w zakres życia rodzinnego i sposobu jego organizacji¹⁶¹. W konsekwencji państwa, w których istnieje możliwość przyznania urlopu rodzicielskiego, muszą to zrobić w sposób zgodny z art. 14 EKPCz. W opinii Trybunału, jeśli chodzi o urlop rodzicielski i zasiłki z tytułu urlopu rodzicielskiego, mężczyźni znajdują się w sytuacji analogicznej do kobiet, a fakt, że skarżący jest członkiem sił zbrojnych, nie modyfikuje tego uprawnienia. Aby była możliwa zmiana związana z podejściem do urlopu członka sił zbrojnych i osoby cywilnej, musiałoby istnieć realne zagrożenie dla efektywności operacyjnej sił zbrojnych, a ponadto musiałoby ono być

¹⁵⁹ Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 22 marca 2012 r. w sprawie Konstantin Markin przeciwko Rosji, skarga nr 30078/06, <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-109868> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁶⁰ Odmienne niż w wyroku ETPCz z 27 marca 1998 r. w sprawie Petrovic przeciwko Austrii, skarga nr 20458/92, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58146> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁶¹ Wyrok ETPCz (Wielka Izba) w sprawie Konstantin Markin przeciwko Rosji, § 130.

„uzasadnione konkretnymi przykładami”¹⁶². Co więcej, funkcja pełniona przez skarżącego w siłach zbrojnych była często również wykonywana przez kobiety, i on sam był okresowo przez nie zastępowany. Kobiety te miały jednak prawo do trzyletnich urlopów, którego skarżący został pozbawiony, co stanowiło przejaw dyskryminacji ze względu na płeć.

Wnioski – Powyższa sprawa ilustruje sytuacje związane z prawem ojca do urlopu rodzicielskiego. Jak wynika z analizy stanu faktycznego, uprawnienie do takiego urlopu jest obecnie – biorąc pod uwagę działania antydyskryminacyjne Rady Europy oraz zmieniające się realia społeczne – jak najbardziej pożądane. Kwestia tradycyjnych ról kobiecych i męskich nie stanowi uzasadnienia dla ingerowania w ich prawo do życia rodzinnego i prywatnego, a także realizowania uprawnień i obowiązków związanych z opieką nad dziećmi. Co ciekawe, w sprawie tej nie podjęto wątku opieki nad dzieckiem z perspektywy samego najlepszego interesu dziecka. Bezsprzeczne jest, że opieka nad dzieckiem, szczególnie gdy jest ono bardzo małe, leży w jego najlepszym interesie. W niniejszej sprawie najmłodsze dziecko skarżącego w momencie składania przez niego wniosku o urlop miało niewiele ponad miesiąc, matka zobowiązała się wprawdzie do ponoszenia kosztów jego utrzymania, ale nie zajmowała się nim osobiście, pozostawiając to w drodze umownej skarżącemu. Z perspektywy dziecka pozostały przy nim ojciec miał nie tylko prawo, ale również obowiązek przejęcia opieki, w sytuacji gdy nie wykonywała jej matka.

3.2.2. Sprawa *Brauer przeciwko Niemcom*

Stan faktyczny sprawy¹⁶³ – Skarżąca w tej sprawie była dzieckiem pozamałżeńskim uznanym przez swojego ojca w niedługi czas po narodzinach. Skarżąca mieszkała na terytorium byłej NRD do 1989 r., podczas gdy jej ojciec mieszkał w RFN. Utrzymywała ona z ojcem regularny kontakt korespondencyjny, a po zjednoczeniu Niemiec odwiedziła go. Po jego śmierci podjęła próby dochodzenia swoich praw spadkowych przed sądami krajowymi. Na skutek reform prawa spadkowego, które wprawdzie zrównywały pozycję dzieci małżeńskich i pozamałżeńskich w zakresie dziedziczenia, wprowadzały jednak granicę czasową, sądy krajowe odmówiły skarżącej prawa do spadku po ojcu. Tym samym skarżąca zarzuciła, że orzeczenia sądów krajowych naruszyły jej prawo do poszanowania życia rodzinnego gwarantowane przez art. 8 EKPCz. Trybunał uznał również za właściwe zbadanie sprawy na podstawie art. 14 w zw. z art. 8 EKPCz.

¹⁶² Wyrok ETPCz (Wielka Izba) w sprawie Konstantin Markin przeciwko Rosji, § 137 oraz przywołane tam sprawy: wyrok ETPCz z 27 września 1999 r. w sprawie Smith i Grady przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skargi nr 33985/96 i 33986/96, § 89, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58408> oraz wyrok ETPCz z 27 września 1999 r. w sprawie Lustig-Prean i Beckett, skargi nr 31417/96 i 32377/96, § 82, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58407> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

¹⁶³ Wyrok ETPCz z 28 maja 2009 r. w sprawie Brauer przeciwko Niemcom, skarga nr 3545/04, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92752> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

Rozważania prawne – W opinii Trybunału, korzystając z praw i wolności gwarantowanych przez EKPCz, jej art. 14 zapewnia ochronę przed odmiennym traktowaniem. Aby takie odmierne traktowanie było dopuszczalne, konieczne jest, by miało obiektywne i rozsądne uzasadnienie. W niniejszej sprawie dodatkowo podkreślono, że samą konwencję należy traktować jako „żywy instrument”, co oznacza, iż jej postanowienia powinny być interpretowane zgodnie z współczesnymi warunkami¹⁶⁴. Warunki te obecnie są takie, że zrównanie statusu dzieci małżeńskich i pozamałżeńskich jest przedmiotem zainteresowania państw Rady Europy. Tym samym, o ile początkowe argumenty rządu niemieckiego uzasadniające zróżnicowanie statusu dzieci kwestiami pewności prawa oraz ochroną zmarłego i jego rodziny były akceptowalne, o tyle obecnie akceptowalne być już nie mogą. Trybunał podkreślił, że społeczeństwo niemieckie znacznie się zmieniło i w konsekwencji zrównano status prawny dzieci urodzonych poza małżeństwem ze statusem dzieci urodzonych w małżeństwie. Obecnie, dzięki wykorzystaniu testów DNA, nie ma również trudności w ustaleniu ojcostwa dzieci. W odniesieniu do zastosowania proporcjonalności ETPCz przeanalizował trzy aspekty. Po pierwsze – fakt uznania dziecka przez ojca w niedługi czas po urodzeniu, regularny kontakt, brak bezpośrednich potomków; po drugie – fakt zamieszkiwania skarżącej w państwie, w którym dzieci małżeńskie i pozamałżeńskie miały równy status (choć zauważono, że determinujące spadkobranie jest miejsce zamieszkania spadkodawcy), a po trzecie – wykluczenie skarżącej z jakichkolwiek praw do spadku przez obowiązujące przepisy. W konsekwencji Trybunał nie znalazł podstawy uzasadniającej zróżnicowane traktowanie skarżącej i stwierdził naruszenie art. 14 w zw. z art. 8 EKPCz.

Wnioski – W powyższej sprawie analizowanym aspektem były uprawnienia skarżącej do dziedziczenia po ojcu. Trybunał nie poddawał analizie finansowych relacji między córką a jej ojcem w czasie, gdy on żył. Jednakże fakt uznania dziecka i utrzymywanie kontaktu są tutaj dowodami na poprawne relacje. Z uwagi na zawłość przepisów prawnych dotyczących dziedziczenia historyczny fakt zjednoczenia Niemiec i wynikające z tego skomplikowane, temporalne aspekty funkcjonowania przepisów prawnych nie pozwoliły na skuteczność dziedziczenia, która miałaby miejsce w przypadku dziecka urodzonego w małżeństwie. Zakładając poprawność relacji między skarżącą a jej ojcem, należy również zakładać, że chciałby on, by skarżąca była jego spadkobierczynią, szczególnie, że nie posiadał on bliskich spadkobierców i nie utrzymywał relacji z dalekimi krewnymi, którzy mogli być powołani do dziedziczenia. Wprawdzie z przepisów prawa nie wynika obowiązek rodzica do pozostawienia spadku swoim zstępny, to jednak większość systemów prawnych powołuje ich do dziedziczenia w pierwszej kolejności, a w przypadku braku powołania do dziedziczenia gwarantuje im

¹⁶⁴ Wyrok ETPCz z 13 czerwca 1979 r. w sprawie Marckx przeciwko Belgii, skarga nr 6833/74, § 41, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534> oraz wyrok ETPCz z 18 grudnia 1986 r. w sprawie Johnston i inni przeciwko Irlandii, skarga nr 9697/82, § 53, dostępne: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

prawo do części spadku, natomiast sytuacje niepowołania do dziedziczenia występują wyjątkowo i muszą być uzasadnione (niegodność dziedziczenia).

4. Podsumowanie

Jeśli chodzi o regulację szczegółowych praw i obowiązków ojca wynikających z relacji względem dziecka, to dokumenty międzynarodowe wskazują przede wszystkim na uprawnienia związane z działalnością zawodową. Wśród nich należy wymienić: prawo do szczególnie normowanego urlopu poporodowego (odnoszącego się także do rodzica adopcyjnego) oraz prawo do płatnego urlopu rodzicielskiego dostępnego dla ojców, preferującego przy tym model okresów niezwykłych. W powiązaniu z tym aspektem pozostają obowiązki ojca dziecka dotyczące jego utrzymania, odnoszące się na równi do mężczyzn pozostających w związku małżeńskim i poza nim.

Orzecznictwo ETPCz wskazuje, że w wielu przypadkach Trybunał analizuje dokonane na poziomie krajowym ustalenia dotyczące ponoszenia kosztów utrzymania dziecka, wskazując, jakie opłaty będzie ponosić ojciec dziecka na co dzień z nim niezamieszkujący¹⁶⁵. Należy jednak podkreślić, że Trybunał szczególnie nie podejmuje w tym zakresie rozważań co do wysokości środków, uznając – poniekąd słusznie – lepszą orientację sądów krajowych co do wysokości środków koniecznych do zabezpieczenia materialnego dziecka. Brak rozstrzygnięć bezpośrednio odnoszących się do wysokości środków przyznanych na utrzymanie dziecka należy uznać za pozytywny element, może nie tyle – jak wskazuje praktyka krajowa – wypełniania przez ojców swoich obowiązków, ile istnienia efektywnych mechanizmów krajowych zabezpieczających utrzymanie dziecka. Naruszenia, jakie na tym gruncie zapadają, są raczej związane z nieefektywnością lub zbyt długimi działaniami państwa w zakresie egzekwowania rozstrzygnięć dotyczących alimentów¹⁶⁶. Naruszenia, jakie mogą wchodzić w zakres praw i obowiązków ojców, dotyczą ich uprawnień i obowiązków związanych z opieką nad dzieckiem, ale analizowanych z perspektywy stosunku pracy. Trybunał zgadza się w takiej sytuacji na równość traktowania kobiet i mężczyzn, ale co ciekawe nie podejmuje tak typowej dla zagadnienia kontaktów z dzieckiem perspektywy rozważań uwzględniających najlepszy interes dziecka. W odniesieniu do dziedziczenia, pomimo istnienia spraw spornych, za dość zaskakujące należy uznać, że ETPCz stosunkowo rzadko przywołuje w swoich rozstrzygnięciach konwencje przyjęte pod auspicjami Rady Europy, w tym konwencję dotyczącą statusu dziecka pozamałżeńskiego.

¹⁶⁵ Wyrok ETPCz w sprawie Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii, § 14.

¹⁶⁶ Wyrok ETPCz z 20 czerwca 2004 r. w sprawie K. przeciwko Włochom, skarga nr 38805/97, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61924>, § 26-28 (dostęp: 10 marca 2022 r.).

Uwagi końcowe

Na tle wyników powyższej analizy można dostrzec przede wszystkim to, że badane dokumenty *hard law* i *soft law* w przeważającej mierze traktują o prawach i obowiązkach ojców wobec dzieci na zasadzie podkreślania równej pozycji mężczyzny i kobiety w tych relacjach. Można to uznać za odzwierciedlenie tendencji do odchodzenia od tradycyjnie ujmowanego ojcostwa (związanego z pełnieniem roli głowy rodziny, odpowiedzialnością za bezpieczeństwo materialne jej członków, a zatem z rolami zewnętrznymi, pozadomowymi)¹⁶⁷ w kierunku nowych wzorów ról matki i ojca. Odchodzi się w nich od specjalizacji roli matki i ojca, zakładając podobieństwo ich cech, zadań i relacji z dzieckiem; przyjmuje się, że mężczyźni są równie kompetentnymi rodzicami jak kobiety¹⁶⁸. Nowe ojcostwo nie powinno ograniczać się zatem do zapewniania środków materialnych rodzinie, ale opierać na silnej i głębokiej więzi emocjonalnej ojca z dzieckiem oraz zaangażowaniu mężczyzny w opiekę i wychowanie potomstwa¹⁶⁹. Wyrazem tego założenia wydają się być międzynarodowe standardy określające sytuację prawną ojców względem dzieci, poddane charakterystyce w niniejszym opracowaniu.

¹⁶⁷ Zob. K. Dzwonkowska-Godula, *Ojcostwo jako instytucja i doświadczenie w świetle wypowiedzi młodych wykształconych ojców*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2011, nr 39, s. 114.

¹⁶⁸ Zob. K. Dzwonkowska-Godula, *Ojcostwo...*, s. 115 i cytowana tam literatura.

¹⁶⁹ K. Dzwonkowska-Godula, *Ojcostwo...*, s. 116 i cytowana tam literatura.

Aneks

1. Źródła prawa międzynarodowego

- Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci sporządzona w Strasburgu dnia 24 kwietnia 1967 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 99, poz. 1157).
- Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1975 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 79, poz. 888).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).
- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.).
- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. z 1982 r. Nr 10 poz. 71).
- Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 10 grudnia 1962 r. (Dz.U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53).
- Konwencja nr 103 dotycząca ochrony macierzyństwa (zrewidowana w 1952 roku), przyjęta w Genewie dnia 28 czerwca 1952 r. (Dz.U. z 1976 r. Nr 16, poz. 99).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 15 marca 2006 r. nr A/RES/60/251, https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/A.RES.60.251_En.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Rezolucja z 19 czerwca 2017 r. nr A/HRC/35/L.21, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G17/166/41/pdf/G1716641.pdf?OpenElement> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Rezolucja z 27 czerwca 2016 r. nr A/HRC/32/L.35, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G16/132/14/pdf/G1613214.pdf?OpenElement> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Rezolucja z 22 czerwca 2015 r. nr A/HRC/RES/29/22, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/163/18/pdf/G1516318.pdf?OpenElement> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1921 (2013), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19478&lang=en> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 2079 (2015), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=22220> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

2. Źródła prawa krajowego

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (tekst jedn. Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 ze zm.); utraciła moc.
 Ustawa Konstytucyjna z 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz.U. Nr 84, poz. 426 ze zm.); utraciła moc.
 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
 Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.).

3. Orzecznictwo sądów międzynarodowych

Decyzja ETPCz o dopuszczalności z 6 kwietnia 1994 r. w sprawie M.B. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 22920/93, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1845> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Decyzja ETPCz z 29 czerwca 1999 r. o dopuszczalności w sprawie Nylund przeciwko Finlandii, skarga nr 27110/95, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-21999>, (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Decyzja ETPCz z 18 marca 2008 r. o dopuszczalności w sprawie Hülsmann przeciwko Niemcom, skarga nr 33375/03, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85951> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka z 8 lutego 1993 r. o niedopuszczalności w sprawie J.R.M. przeciwko Niderlandom, skarga nr 16944/90, dostępne: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1499> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Decyzja Komisji z 13 lipca 1987 r. w sprawie Irlen przeciwko Niemcom, skarga nr 12246/86, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-450> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 13 czerwca 1979 r. w sprawie Marckx przeciwko Belgii, skarga nr 6833/74, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 10 marca 1981 r. w sprawie X przeciwko Szwajcarii, skarga nr 8924/80, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-73897> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 14 maja 1986 r. w sprawie Jolie przeciwko Belgii, skarga nr 11418/85, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76832> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 18 grudnia 1986 r. w sprawie Johnston i inni przeciwko Irlandii, skarga nr 9697/82, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 8 lipca 1987 r. w sprawie W. przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 9749/82, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57600> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 7 lipca 1989 r. w sprawie Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 10454/83, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57491> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 23 czerwca 1993 r. w sprawie Hoffmann przeciwko Austrii, skarga nr 12875/87, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57825> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 28 lutego 1994 r. w sprawie Boyle przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 16580/90, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57864> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 26 maja 1994 r. w sprawie Keegan przeciwko Irlandii, skarga nr 16969/90, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57881> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 23 września 1994 r. w sprawie Hokkanen przeciwko Finlandii, skarga nr 19823/92, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57911> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 27 października 1994 r. w sprawie Kroon i inni przeciwko Holandii skarga nr 18535/91, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
 Wyrok ETPCz z 24 kwietnia 1996 r. w sprawie Boughanemi przeciwko Francji, skarga nr 22070/93, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57991> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

- Wyrok ETPCz z 22 kwietnia 1997 r. w sprawie X, Y i Z przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 21830/93, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58032> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 24 marca 1998 r. w sprawie Olsson przeciwko Szwecji, skarga nr 10465/83, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57548> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 27 marca 1998 r. w sprawie Petrovic przeciwko Austrii, skarga nr 20458/92, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58146> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 28 października 1998 r. w sprawie Söderbäck przeciwko Szwecji, skarga nr 24484/94, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58254> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 27 września 1999 r. w sprawie Lustig-Prean i Beckett, skargi nr 31417/96 i 32377/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58407> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 27 września 1999 r. w sprawie Smith i Grady przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skargi nr 33985/96 i 33986/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58408> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 21 grudnia 1999 r. w sprawie Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii, skarga nr 33290/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58404> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 25 stycznia 2000 r. w sprawie Ignaccolo-Zenide przeciwko Rumunii, skarga nr 31679/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58448> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 27 czerwca 2000 r. w sprawie Nuutinen przeciwko Finlandii, skarga nr 32842/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58736> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 11 lipca 2000 r. w sprawie Ciliz przeciwko Holandii, skarga nr 29192/95, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59160> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 19 września 2000 r. w sprawie Gnahoré przeciwko Francji, skarga nr 40031/98, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58802> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 3 października 2000 r. w sprawie Camp i Bourimi przeciwko Holandii, skarga nr 28369/95, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58824> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 11 października 2001 r. w sprawie Hoffmann przeciwko Niemcom, skarga nr 34045/96, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59719> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 7 lutego 2002 r. w sprawie Mikulić przeciwko Chorwacji, skarga nr 53176/99, <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60035> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 26 czerwca 2003 r. w sprawie Maire przeciwko Portugalii, skarga nr 48206/99, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61184> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 16 grudnia 2003 r. w sprawie Palau-Martinez przeciwko Francji, skarga nr 64927/01, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61548> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 20 czerwca 2004 r. w sprawie K. przeciwko Włochom, skarga nr 38805/97, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61924>, § 26-28 (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 22 czerwca 2004 r. w sprawie Pini i inni przeciwko Rumunii, skargi nr 78028/01 i 78030/01, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61837> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z dnia 16 maja 2006 w sprawie Deschomets przeciwko Francji, skarga nr 31956/02 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78267> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 18 maja 2006 r. w sprawie Różański przeciwko Polsce, skarga nr 55339/00, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124956> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 13 lipca 2006 r. w sprawie Jäggi przeciwko Szwajcarii, skarga nr 58757/00, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76412> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 10 kwietnia 2007 r. w sprawie Evans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 6339/05, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80046>, (dostęp 15 listopada 2021 r.).
- Wyrok ETPCz z 28 maja 2009 r. w sprawie Brauer przeciwko Niemcom, skarga nr 3545/04, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92752> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 3 grudnia 2009 r. w sprawie Zaunegger przeciwko Niemcom, skarga nr 22028/04, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96020> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

- Wyrok ETPCz z 6 kwietnia 2010 r. w sprawie Mustafa i Armağan Akın przeciwko Turcji, skarga nr 4694/03, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97957> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 27 kwietnia 2010 r. w sprawie Moretti i Benedetti przeciwko Włochom, skarga nr 16318/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98441> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 24 czerwca 2010 r. w sprawie Schalk i Kopf przeciwko Austrii, skarga nr 30141/04, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 30 listopada 2010 r. w sprawie P.V. przeciwko Hiszpanii, skarga nr 35159/09, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101943> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 21 grudnia 2010 r. w sprawie Anayo przeciwko Niemcom, skarga nr 20578/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102443> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 21 grudnia 2010 r. w sprawie Chavdarov przeciwko Bułgarii, skarga nr 3465/03, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102338> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 16 czerwca 2011 r. w sprawie Pascaud przeciwko Francji, skarga nr 19535/08, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105157> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 15 września 2011 r. w sprawie z Schneider przeciwko Niemcom, skarga nr 17080/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106171> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 17 stycznia 2012 r. w sprawie Kopf i Liberda przeciwko Austrii, skarga nr 1598/06, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108686> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 22 marca 2012 r. w sprawie Konstantin Markin przeciwko Rosji, skarga nr 30078/06, <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-109868> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 17 kwietnia 2012 r. w sprawie Horych przeciwko Polsce, skarga nr 13621/08, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125015> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 22 maja 2012 r. w sprawie Santos Nunes przeciwko Portugalii, skarga nr 61173/08, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110981> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 12 lutego 2013 r. w sprawie Vojnity przeciwko Węgrom, skarga nr 29617/07, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116409> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 26 czerwca 2014 r. w sprawie Labassee przeciwko Francji, skarga nr 65941/11, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145180> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 26 czerwca 2014 r. w sprawie Mennesson przeciwko Francji, skarga nr 65192/11, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-145179> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 16 lipca 2015 r. w sprawie Nazarenko przeciwko Rosji, skarga nr 39438/13, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156084> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 17 listopada 2015 r. w sprawie Nekvedavicius przeciwko Litwie, skarga nr 1471/05, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158802> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 14 stycznia 2016 r. w sprawie Mandet przeciwko Francji, skarga nr 30955/12, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159795> (dostęp: 6 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 28 czerwca 2016 r. w sprawie Malec przeciwko Polsce, skarga nr 28623/12, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174160> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 24 stycznia 2017 r. w sprawie Paradiso i Campanelli przeciwko Włochom, skarga nr 25358/12, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170359> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 7 lutego 2017 r. w sprawie Wdowiak przeciwko Polsce, skarga nr 28768/12, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-174055> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 30 maja 2017 r. w sprawie Onodi przeciwko Węgrom, skarga nr 38647/09, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-173800> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 29 stycznia 2019 r. w sprawie Mifsud przeciwko Malcie, skarga nr 62257/15, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189641> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 18 lutego 2020 r. w sprawie Cînta przeciwko Rumunii, skarga nr 3891/19, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201533> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 9 lipca 2020 r. w sprawie Brunner przeciwko Polsce, skarga nr 71021/13, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-205866> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

- Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z 3 kwietnia 2021 r. w sprawie Van der Heijden przeciwko Irlandii, skarga nr 42857/05, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110188> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z 16 września 2021 r. w sprawie X przeciwko Polsce, skarga nr 20741/10, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211799> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Wyrok ETPCz z dnia 21 grudnia 2010 r. w sprawie Shavdarov przeciwko Bułgarii, skarga nr 53176/99, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-102338> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

4. Orzecznictwo sądów krajowych

- Wyrok TK z 28 maja 1997 r., sygn. K 26/96, OTK 1997, nr 2, poz. 19.
- Wyrok TK z 12 listopada 2002 r., sygn. SK 40/01, OTK-A 2002, nr 6, poz. 81.
- Wyrok TK z 28 kwietnia 2003 r., sygn. K 18/02, OTK-A 2003, nr 4, poz. 32.
- Wyrok TK z 16 lipca 2007 r., sygn. SK 61/06, OTK-A 2007, nr 7, poz. 77.
- Wyrok TK z 26 listopada 2013 r., sygn. P 33/12, OTK-A 2013, nr 8, poz. 123.
- Wyrok TK z 16 maja 2018 r., sygn. SK 18/17, OTK-A 2018, poz. 25.
- Wyrok TK z 11 grudnia 2018 r., sygn. P 133/15, OTK-A 2018, poz. 77.

Literatura

- Complak K., [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, Warszawa 2014, LEX.
- Dzwonkowska-Godula K., *Ojcostwo jako instytucja i doświadczenie w świetle wypowiedzi młodych wykształconych ojców*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2011, nr 39.
- Frańczak O., *Zagadnienie stereotypów płci w Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW)*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, nr 5.
- Gębka M., *Miejsce ojca w procesie prokreacji – droga ku równości czy zagrożenie dyskryminacją?*, „Studia i Analizy Europejskie” 2011, nr 1.
- Hodgkin R., Newell P., *Implementation handbook for the Convention on the rights of the child*, Geneva 2007, <https://www.unicef.org/lac/media/22071/file/Implementation%20Handbook%20for%20the%20CRC.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Hubin D.C., *Fatherhood*, [w:] *The International Encyclopedia of Ethics*, red. H. LaFollette, Blackwell Publishing Ltd. 2013, https://www.researchgate.net/publication/313989028_Fatherhood (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Ives J., *Becoming a Father/Refusing Fatherhood: How Paternal Responsibilities and Rights are Generated*, The University of Birmingham 2007, <https://core.ac.uk/download/pdf/77375.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Jackiewicz A.I., *Prawo do dobrej administracji jako standard europejski*, Toruń 2008.
- Jakuszczyk A., *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny oraz prawa małżonków w świetle Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania” 2016, nr 9.
- Jasudowicz T., *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 2013, nr 4.
- Konwencje i zalecenia Międzynarodowej Organizacji Pracy 1919–2012, t. 2, 1974–2012*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014, http://www.dialog.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/tom%20II.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Latoszek E., *System ochrony praw człowieka w wymiarze międzynarodowym*, „International Journal of Management and Economics” 1999, nr 6.
- Man in Families and Family Policy in a Changing World*, United Nations, New York 2011, <https://www.un.org/esa/socdev/family/docs/men-in-families.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Margaria A., *The Construction of Fatherhood: The Jurisprudence of the European Court of Human Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, doi:10.1017/9781108566193, 2019.
- Meulders-Klein M.T., *The position of the father in European legislation*, „International Journal of Law, Policy and the Family” 1990, nr 4.
- Morawska E.H., *Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci jako instrument wspólnych zasad państw członkowskich Rady Europy w sprawach o przysposobienie dzieci*, „Zeszyty Prawnicze” 2016, nr 3.
- Mostowik P., *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 2014.
- Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017, LEX.

- O'Donnell K., *The Unmarried Father and the Right to Family Life: Keegan v. Ireland*, „Maastricht Journal of European and Comparative Law” vol. 2, no. 1, March 1995, <https://doi.org/10.1177/1023263X9500200107> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Orzeszyna K., *Prawo dziecka do wychowania przez ojca i matkę*, „TEKA Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2019, nr 2.
- Piech M., *Poszanowanie życia rodzinnego osób pozbawionych wolności w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, 2009, z. 1.
- Pietrzak H., *Prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców a „opieka naprzemienna”*, [w:] *Prawa i obowiązki członków rodziny*, red. M. Gołowkin-Hudała, P. Sobczyk, A. Wilk, t. 2, Lublin 2018.
- Rajska D., *Parent-Child Relationship Cases Before the ECtHR*, SocioEconomic Challenges, Volume 4, Issue 1, 2020, [https://doi.org/10.21272/sec.4\(1\).36-64.2020](https://doi.org/10.21272/sec.4(1).36-64.2020).
- Rakoczy T., *Klauzula porządku publicznego a polskie prawo małżeńskie i rodzinne*, [w:] *Klauzule porządku publicznego i moralności publicznej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019.
- Roagna I., *Ochrona prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka*. Podręczniki praw człowieka Rady Europy, Strasburg 2012, s. 24, <https://rm.coe.int/16806f15c4> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Roszkiewicz J., *Czy transseksualny mężczyzna może być matką, a transseksualna kobieta – ojcem? Rozważania na tle art. 8 Konwencji o ochronie prawa człowieka i podstawowych wolności*, [w:] *Między chromosomem a paragrafem. Transseksualizm w ujęciu prawnym, społecznym i medycznym*, red. B. Kmiecik, Warszawa 2021.
- Sękowska-Kozłowska K., [w:] *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich (osobistych) i politycznych. Komentarz*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2012, LEX.
- Strzępek K.A., *Zakres ochrony Artykułu 8 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – uwagi ogólne na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Prawo i Więź” 2020, nr 3.
- Szewczyk H., *Równe prawa pracujących małżonków i innych osób pełniących obowiązki rodzinne a zachowanie równowagi między życiem zawodowym i rodzinnym*, [w:] *Prawa i obowiązki członków rodziny*, t. 3, *Równe prawa w życiu rodzinnym*, red. M. Gołowkin-Hudała, P. Sobczyk, A. Wilk, Lublin 2019.
- Walczuk K., *O potrzebie konstytucjonalizacji ochrony ojcostwa*, [w:] *Podstawy przeciwdziałania przestępczości oraz pomocy osobom pokrzywdzonym. Interpretacja i kierunki zmian*, red. P. Sobczyk, Warszawa 2020.
- Wedel-Domaradzka A., *Macierzyństwo – od pewności do wątpliwości. Aspekty prawne i bioetyczne w kontekście urodzenia dziecka*, [w:] *Kądział – Kołyska – Łoże: Atrybuty kobiecości na przestrzeni dziejów*, red. A. Głowacka-Penczyńska, K. Grysińska-Jarmuła, M. Opioła-Cegiełka, Bydgoszcz 2017.
- Wedel-Domaradzka A., *Uznanie w prawie krajowym stosunku prawnego rodzic-dziecko między dzieckiem urodzonym wskutek umowy o surogację za granicą a matką intencyjną (intended mother) – wnioski z opinii doradczej nr P16-2018-001 Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, vol. XVII, A.D. MMXIX, DOI: 10.26106/5hcv-co85.

Źródła internetowe

- Andrzejczuk R., *Ochrona rodziny na płaszczyźnie międzynarodowej*, Warszawa 2018; <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/IWS-Andrzejczuk-R.-Ochrona-rodziny-na-p%C5%82aszczy%C5%BAnie-mi%C4%99dzynarodowej.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- <http://www.mop.pl/doc/html/konwencje/k156.html> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

- https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- <https://petycja.eu/petycja-o-wpisanie-konstytucji-ojcostwa-jako-wartosci-chronionej/> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCCPR%2fGEC%2f6620&Lang=en (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RecommendationOnConsentToMarriage.aspx> (dostęp: 20 maja 2021 r.).
- https://www.prezydent.pl/gfx/prezydent/userfiles3/files/2018_referendum/projekt_postanowienia.pdf (dostęp: 10 maja 2021 r.).
- https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/GeneralComment7Rev1.pdf> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Prawa dziecka – dokumenty Rady Europy*, wybór i oprac. P.J. Jaros, Warszawa 2013, https://brpd.gov.pl/sites/default/files/prawa_dziecka_dokumenty_rady_europy.pdf (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Rada Europy. Strategia na rzecz równości płci 2018-2023*, <https://rm.coe.int/gender-equality-strategy-2018-2023-pl/168097fa52> (dostęp: 10 marca 2022 r.).
- Raport wyjaśniający do Europejskiej konwencji o statusie prawnym dzieci pozamałżeńskich*, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c96ca> (dostęp: 10 marca 2022 r.).

